

TEK PARTİ DÖNEMİNDE PARTİ-DEVLET BÜTÜNLEŞMESİNE BİR ÖRNEK: “DİLEK SİSTEMİ”

Sevda MUTLU*

ÖZET

Bu araştırmanın konusu, Türkiye’de Tek Parti döneminde CHP’nin uygulamalarından biri olan, Dilek Sistemi ile 1939 CHP V. Büyük Kurultayı’nda görüşülen dilek ve isteklerdir. Araştırmanın birbiriyle bağlantılı iki amacı var: Birincisi, Dilek Sisteminin, gerekliliği ve işlevselliği farklı boyutlarda tartışıldıktan sonra, parti-devlet bütünleşmesinin bir göstergesi olarak değerlendirilmesidir. İkincisi, 1939 CHP V. Büyük Kurultayı’na, ocak, bucak, kaza ve vilayet kongrelerinden toplanarak gelen halkın dilek ve isteklerinden hareketle, dönemin Türkiye’inde öne çıkan sosyo-ekonomik koşulların çözümlenmesi ve yine bu kurultay örneğinde, Dilek Sisteminin işlerliğinin tartışılması amaçlanmaktadır. Parti-devlet bütünleşmesinin bir göstergesi olarak ele alınıp değerlendirilen Dilek Sistemi, işlerliği tartışılmalı olmakla birlikte, Tek Parti döneminde, katılımcı demokrasinin yaşatılma çabası ve küçük çapta da olsa bir demokrasi platformu oluşturması açısından, demokrasiye geçiş hazırlığı olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Dilek Sistemi, 1939 CHP V. Kurultayı, CHP, Tek Parti Dönemi, Parti-Devlet Bütünleşmesi.

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas / Türkiye, smutlu75@gmail.com

“WISH SYSTEM” AS AN EXAMPLE OF PARTY-STATE INTEGRATION IN THE SINGLE PARTY PERIOD

ABSTRACT

The scope of this study is to evaluate the “Wish System” which was one of the practices of RPP in the single party period and the wishes and requests discussed in the 1939 RPP 5th Great General Assembly. The study has two purposes related to each other. The first one is to discuss the necessity and functionality of the “Wish System” in various dimensions and to evaluate the system as an indication of party-state integration. The second is to analyze the socio-economical conditions which came to the fore in Turkey in that period, in relation to the public’s wishes and requests received by the 1939 RPP 5th Great General Assembly from the congresses of centers, townships, jurisdictions and provinces and to evaluate the functionality of the “Wish System” in relation to this assembly example. Although the functionality of the “Wish System” which is taken and evaluated as an indication of party-state integration is disputable, it can be evaluated as a preparation for the transition to democracy, in terms of the attempt to make the participatory democracy survive and forming a platform of democracy even if it was of small scale.

Key Words: Wish System, 1939 RPP 5th Assembly, RPP, Single Party Period, Party-State Integration.

Giriş

Türk siyasi tarihinde parti (fırka) kavramının tarihi çok eskilere gitmez. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan ve Türk siyasi tarihinde önemli görevler üstlenen CHP, Tek Parti uygulamaları çerçevesinde kurultaylar, hizipler ve Dilek Sistemi açısından kendine özgülükleri olan bir siyasal hareket olarak nitelenebilir. CHP'nin, Tek Partili dönemdeki uygulamalarından biri olan Dilek Sistemi, pek çok açıdan oldukça dikkat çekici işlev ve özelliklere sahiptir. Dilek Sistemi, şu aşamalardan geçerek işliyordu: Öncelikle, CHP'nin ocak, bucak, kaza kongrelerinden başlayıp sırası ile vilayet kongrelerinde halkın bulunduğu dilek ve istekler, merkezde Parti Genel Sekreterliği'nde toplanıyordu. Sonraki aşamada, CHP Umumi İdare Heyeti¹ (Parti Genel Yönetim Kurulu), kurultay başlamadan önce, ülkenin her noktasından gelen ve bir araya getirilen bu dilek ve istekleri, “yapılması mümkün olanlar” ve “öncelikli olanlar” kriterine göre ayırıp, Bakanlıkların ilgi alanlarına göre başlıklandırarak tasnif işlemini tamamlıyordu. Tasnif edilen bu dilekler, Büyük Kurultay'da oluşturulan Dilek Encümeni'ne sunuluyordu. Kurultay Dilek Encümeni, tasnif edilen ve kendisine sunulan bu dilek ve istekleri, Kurultay'ın açılışını takiben ayrı bir odada toplanan Bakanlar ve Genel Müdürlerin huzurunda görüşerek karara bağlıyordu.

Dilek Sisteminin gerekliliği ve işlevselliği, Tek Parti dönemi ideolojisi ve uygulamaları içerisinde anlaşılabilir. Bu nedenle öncelikle Türkiye'de Tek Parti döneminin öne çıkan özelliklerine vurgu yapılarak, parti-devlet bütünleşmesinin bir göstergesi olarak Dilek Sisteminin gerekliliği ve işlevleri ayrıntılandırılacak. Ardından da, 1939 V. CHP Büyük Kurultay'ına sunulan dilek ve isteklerden hareketle, dönemin sosyo-ekonomik koşullarının çözülmesi yapılacak ve yine bu Kurultay örneğinde Dilek Sisteminin işlerliği tartışılacaktır.

1 Umumi İdare Heyeti, Büyük Kurultay Umumi Heyetince seçilen 16 azadan oluşur. Umumi İdare Heyetinin tabii reisi Değişmez Genel Başkan veya vekildir. Umumi İdare Heyeti Genel Başkanlık Divanı'nın iştigali dışında kalan tüm parti işleriyle meşguldür. Büyük Kurultay'ın kararlarını yerine getirmek, Büyük Kurultay'a sunulacak layihaları hazırlamak ve bunları Genel Başkanlık Divanı'ndan geçirdikten sonra Kurultay'a vermek, Kongreleri mevzuata uygun şekilde yaptırmak ve bunlar tarafından verilen kararların tatbikini gözetmek, parti teşkilatını teftiş etmek önemli görevleri arasında yer almaktadır. Bkz. **CHP Nizamnamesi 29 Mayıs 1939**, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

TÜRKİYE'DE TEK PARTİ DÖNEMİ VE ÖZELLİKLERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu partisi olan CHP, siyasal tarihimizin Tek Parti döneminin (1923-1946) temsilcisi olmuştur. Bir siyasi partinin, tek başına meclisi, hükümeti ve devleti temsil ettiği Tek Parti dönemi, 1924 TCF'nin (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) ve 1930 SCF'nin (Serbest Cumhuriyet Fırkası) kısa ve etkin olmayan çok partili hayata geçiş denemelerinin dışında, Türkiye'de hâkim olmuştur.

Tek Parti sistemi, rejimde tek bir partiden başka partinin bulunmadığı ve ülke yönetiminin bu tek partinin tekelinde olduğu parti sistemidir. Bu parti sistemi totaliter, otoriter ve pragmatik Tek Parti sistemleri olarak alt kategorilere ayrılır. Atatürk dönemi CHP katı bir ideolojik yönetimden çok pragmatik politik uygulamalara dayanan bir partinin rol oynadığı sistem, yani pragmatik tip-tir.² Bu açıdan, Türkiye'deki Tek Parti sistemi, burjuvazinin gelişmesi ve aynı zamanda da çoğulcu siyasetin gerekli koşullarının yaratılması için bir geçiş olarak değerlendirilmektedir.³ Türkiye'de Tek Parti dönemi, uluslaşma sürecini içeren toplum yapılandırılmasının önemli bir aşaması olmuş, siyasallaşma ve demokratikleşme bu sürecin tamamlayıcıları olmuştur.⁴ Bu süreçte izlenen politikaların temelinde, hem 'Batılılaşma', hem de 'Türk Ulusu' inşaa etme düşüncesi⁵ vardı. Bu açıdan, Türkiye'deki Tek Parti dönemini, ulus-devlet olmanın, modernleşmenin, ekonomik kalkınmanın, siyasallaşmanın ve demokratikleşmenin bir süreci olarak tanımlayabiliriz. Öyle ki, Tek Parti dönemi uygulaması olan, yukarıda kısaca sözü edilen ve makale devamında detaylandırılacak olan Dilek Sistemi de halkın, isteklerini parti mekanizması içerisinde en alttan, en tepe noktasına ulaştırabildiği küçük bir demokrasi platformu olarak nitelendirilebilir.

Tek Parti döneminde, iktidarı tek başına elinde tutan CHP'de ülkedeki tüm kesimleri temsil ettiği düşüncesi hâkimdi. Bu düşüncesinin iki ideoloji dayanağı vardı: Birincisi, onu kurtarmış ve kurmuş olan CHP'nin ülkeyi yönetmenin hakkı olduğu düşüncesi: CHP kadrosu kurtuluş ve bağımsızlığın kazanıl-

2 Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 27-28.

3 Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 1999, s. 166.

4 Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 1999, s. 226.

5 Stefanos Yaresimos, "Tek Parti Dönemi", **Geçiş Sürecinde Türkiye** (iç.), Der. İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 2003, s. 76.

masını sağladığı gibi ülkenin sosyo-ekonomik sorunlarına ve geri kalmışlığına çözüm bulacak, kısacası geleneksellikten modernliğe geçişi sağlayacak; toplumu ve ülkeyi kalkındıracaaktır. İkincisi de, sınıfsal yapının zayıflığı dolayısıyla, CHP kendisini toplumun tüm kesimlerinin “temsilcisi” ve “ulusal bir parti” olarak tanımlıyordu. Ülkede sınıf olmayınca ulusal bir parti olarak CHP, tüm toplumsal kesimleri temsil edebiliyor ve Tek Parti yönetiminin meşruluğunu buna dayandırılıyordu.⁶ Söz konusu göstergeler, Türkiye’deki Tek Parti ideolojisinin genel özellikleridir.

Tek Parti döneminde, askeri bürokrasi ve sivil bürokrasi modernleşme sürecinde tüm gücüyle birlikte çalışmış, “Bu dönemde modern bürokratik zihniyete dayalı elit kesim, reformların yegâne yürütücüsü olmuş ve kararlarını etkileyecek her türlü güce karşı çıkmış, dolayısıyla halk karar alma sürecinden dışlanmıştı. Bürokrasi siyaseti kontrol altına almış, devlet yönetimine ilişkin kararları kendisi belirlemiştir. Bürokrasi siyasetle özdeşleşmiş ve parti-devlet bütünleşmesi resmen sağlanmıştı.”⁷ CHP yönetim anlayışında, halk dışarıda bırakılmış gibi gözükse de, kurultay süreçlerinde halkın dilek ve istekleri ortama taşınarak, yönetimin bu eksikliği bir nebze de olsa giderilebilmiştir. CHP, Dilek Sistemi ile halkı, karar alma mekanizmasının içerisine sınırlı da olsa çekmiştir.

“Hakimiyet Milletindir” ilkesinden yola çıkan ve meşruiyetini halktan alan CHP’nin yönetim tutumunda, halkı karar alma mekanizmasının dışında bırakmış olmasından kaynaklanan boşluğu giderme aracı olarak Dilek Sistemini oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Aron’a göre, “tek bir parti, politika tekelinin faaliyetine sahip olunca, devlet ayrılmaz bir biçimde ona bağlı olur.”⁸ Bu noktadan hareketle, Cumhuriyet Türkiye’sinin Tek Partisi olan CHP’nin de devlet ile bütünleştiğini söyleyebiliriz. Tek Parti döneminde CHP, halkı, meclisi, hükümeti ve devleti temsil ediyordu. Parti, meclise-hükümete ve devlete hâkim konumdaydı. Tüm bu hakimiyeti elinde bulunduran parti de Değişmez Genel Başkan’a bağlı idi. “1935’te CHP parti ile devletin birleştirilmesini öngören tasarımı kabul etti; CHP Genel Sek-

6 Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, s. 67-68.

7 Nihat Yılmaz, Kadir Can Doğan, Hakan İnankul, “Tek Parti Döneminde Bürokrasi Siyaset İlişkisinin Weberyan Değerlendirilmesi” **Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C: 27, S: 3, 2013, s. 263-284, s. 281.

8 Raymond Aron, **Demokrasi ve Totalitarizm**, Çeviren: Vahdi Atalay, Kültür Bakanlığı Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 66.

reteri İçişleri Bakanlığı görevine getirilirken, partinin vilayet örgütlerinin başkanları kendi vilayetlerine vali olarak atandılar.”⁹ 1935 IV. CHF Kurultayı'nın 95. Maddesi parti-devlet bütünleşmesini tanımlar niteliktedir: “Parti kendi bağ-rından doğan Hükümet teşkilâtı ile kendi teşkilâtını birbirini tamamlayan bir birlik tanır. Parti teşkilâtının kendi Hükümetinin her yönüyle muvaffak olması için bütün kuvvetile çalışması esastır.”¹⁰ Parti-devlet bütünleşmesi sonucu, Tek Parti egemenliği ülkede gittikçe yerleşmiştir. “Bu pekiştirme 1935 Kurultay’ında partinin ana esasları arasına giren altı ilkenin 1937 yılında Anayasaya alınmasıyla tamamlanmıştır.”¹¹

İsmet İnönü'nün, 18 Haziran 1936 tarihinde parti örgütünde yayınlanan bir bildiriye, “Cumhuriyet Halk Partisinin memleketin siyâsî ve içtimâî hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve Partinin inkişafını arttırmak ve hızlandırmak için bundan sonra Parti faaliyeti ve Hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha amelî bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca [Genel başkanlık kurulu] karar verilmiştir”¹² ifadeleri parti-hükmet bütünleşmesinde gelinen noktaya açıklık getirmektedir. Bu bütünleşmeden devletin mi, hükümetin mi yoksa partinin mi öne çıktığı sorusuna net bir cevap getirilememektedir. Öyle ki, o dönem uygulanan politikalara bakıldığında devlet, hükümet ve parti arasındaki sınırın oldukça belirsiz olduğunu söyleyebiliriz. Dönemden bir ‘parti devleti’ diye söz etmek yerine, CHP'nin bir ‘devlet partisi’ olduğunu söylemek daha uygun düşer.¹³

Bu çalışmada da, Dilek Sistemi de, bu bütünleşmenin ve belirsizliğin bir örneği olarak incelenecektir. Halkın, partinin ocak, bucak, kaza, vilayet kongrelerine sunduğu dilek ve istekler, CHP'nin dört yılda bir yapılan Büyük Kurultay’ında “Dilek Encümeni” önderliğinde toplanan Bakanlar ve Genel Müdürler tarafından görüşülmekte ve bu görüşmeler sonrasında devlet politikaları belirlenmekteydi. Gerek görüldüğü hallerde kanun çıkarılması kararının da bu toplantıda alınması gözlerden kaçmaması gereken önemli bir ayrıntıdır. Hükü-

9 Feroz Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 82.

10 **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**, Ankara Ulus Basımevi, 1935, s. 99.

11 Yılmaz Gülcan, **Cumhuriyet Halk Fırkası (1923–1946)**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 186.

12 Turan İlhan, **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 98, Ankara, 2003, s. 207.

13 Tanör, **a.g.e.**, s. 316.

metin yapacağı bazı işlere Bakanlar Kurulu toplantısı ve TBMM yerine parti kurultayında karar veriliyor olmasını, parti-devlet bütünleşmesinin göstergelerinden biri olarak nitelendirebiliriz.

Bu bütünleşme, Tek Parti dönemi CHP Kurultayları'nın tüm aşamasına hakimdi. Kurultay'da, parti tüzük ve programlarına ilişkin yapılacak bir değişiklik ve alınan bir karar kanuna uymuyorsa ya da kanunda bazı değişikliklerin yapılmasını gerekli kılıyorsa, kanun değişikliğine gidilebileceği tartışmaları yapılabiliyordu. 1939 V. CHP Kurultay'ında Parti İl Başkanlarının Valilik, Parti Genel Sekreter'inin de İçişleri Bakanlığı görevlerinden alınması kararının ardından, Kurultay'da Parti Genel Sekreteri'nin, Bakanlar Kurulu'nun doğal üyesi olması tartışmaları yapılırken geçen bir diyalog, parti-devlet bütünleşmesini vermesi açısından iyi bir örnek olacaktır;

Refik İnce (Manisa) Parti tüzüğünün kanunlara aykırı olamayacağını, dolayısıyla biz burada genel sekretere bakanlar kurulunda bir sandalye versek bile kanun bu sandalyeyi vermez. Tabii azalığın manası Genel Sekreterin partinin bütün teşkilatını ve partinin ruh ve özgürlüğünü ifade eden kural ve tüzüklerin heyeti mecmuasını idare eden sorumlu ve yüksek şahsiyetlerden biri olmak bakımından, hükümetle parti arasındaki uyumu korumak gibi önemli bir nokta omuzlarında bulunduğundan dolayı olsa olsa bakanlar kurulu üyeleri ile sıkı temas etmenin vermiş olduğu tabii bir ifadenin karşılığı olabilir. Yoksa tabii azanın anlamı bakanlar kurulunda oturup, kurula gidip bakanlar kuruluna dahil anlamında değildir, öyle olsa idi ben bunu kabul etmem demiştir... Program tüzük encümeni tutanak yazmanı Mehmet Ali Yürüker; Genel Sekreterin Bakanlar Kuruluna girmesi devlet vekili sıfatıyla diğer vekillerin selahiyetine haiz olacaktır. Ahmet Yazgan'ın Mesuliyet kabul edecek mi? sorusuna evet cevabını vermiş, Bunun üzerine İbrahim Rauf Ayaşlı (Ankara); Teşkilatı Esasiye Kanunu ile telif edilebilir mi (uzlaştırılabilir mi)? Sorusu üzerine de Yörükler; Prensip olarak programa pek çok esaslar kaydedilmiştir. Tatbikatı için icap eden kanuni yollara girilir. Bu nedenle teşkilatı esasiye kanunu tadil edilecekse edilir, Kanun çıkarmak lazımsa kanun teklif edilir. Kanun çıkarmak lazım geliyorsa kanun çıkarılır. İş buraya prensibin konulmasındadır.”¹⁴

Yukarıdaki ifade, Tek Partinin her şeyi değiştirme gücünde olduğunun çok net bir ifadesidir.

14 “Kurultayda Hararetili Müzakereler”, **Ulus Gazetesi**, 1 Haziran 1939, s. 5.

Atatürk ve İnönü'nün kahramanlıkları, lider özellikleri onları öne çıkarmış olsa bile, kurultaylarda alınan kararlarda, onların Şef, Milli Şef, Ebedi Şef... vs sıfatlarına uygun görülmesi ile de ilintilidir. İki lider Atatürk ve İnönü özellikle Tek Parti yoluyla meclis üzerinde ve hükümet yönetiminde son derece etkili olmuşlardı.¹⁵ Meclise ve hükümete egemen tek bir parti, güçlü liderler Atatürk ve İnönü ekseninde işleyen siyasal rejim, hükümetin yasamaya üstün çıkmasına yol açmıştır. Atatürk, Meclisi siyasal bir organ olarak görmemiştir, çünkü onun gözünde Meclis son tahlilde bir 'hükümet' ve hatta bir 'idare organı'dır.¹⁶ Hükümet meclise değil; meclis, hükümet ve lidere bağımlı bir çalışma düzeni içerisinde olmuştur. Bu dönemde, meclisin hükümet üzerinde etkili bir denetimi yoktu.¹⁷ Bu yetki tümüyle, Atatürk'te ve kısmen de onun hükümet ve devlet adamı olan İnönü'de olmuştur. Atatürk'ten sonra da Tek Parti döneminin başat ismi İnönü olmuştur. Şeflik sistemi ise, ancak otoriter bir rejim biçimidir. Böyle bir rejim, şekiller ne olursa olsun, çoğunluğun iradesini azınlığın iradesine bağlayan bir kahraman, bir tek adam idaresi demektir. Tek Parti sistemidir. Nitekim Atatürk dönemi gibi İnönü dönemi de; tek şef, Tek Parti ve otoriter hükümet sistemi olmuştur.¹⁸

Bu nedenle, parti-devlet bürokrasisinin başlıca simalarından biri olan İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığına seçilecek konumdaydı.¹⁹ Ülkede otorite boşluğu olmaması ve iç çatışmanın yaşanmaması için Meclis yirmi dört saat içinde yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü seçmişti. Oysa Parti, Genel Başkanı'nı henüz seçmemişti. Devletin başında olan İnönü, bir an evvel Partinin de başında olmalıydı. 25 Aralık 1938'de Parti Kurultayı Olağanüstü toplandı ve İsmet İnönü'yü, CHP'nin Değişmez Genel Başkan'ı olarak seçti. "Tek Partinin bir iç meşruluğu vardır. Parti başkanları seçilirler."²⁰ Her ne kadar değişmez olsalar da, dört yılda bir yapılan Parti Büyük Kurultayı'nda Değişmez Genel Başkan yeniden seçilirdi, ta ki çok partili sisteme geçiş kararının ardından, 1946'da toplanan CHP II. Olağanüstü Kurultayı'nda Değişmez Genel Başkanlığın parti tüzüğünden kaldırılmasına kadar.

15 Tanör, **a.g.e.**, s. 317.

16 Metin Hepar, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006, s. 110.

17 Tanör, **a.g.e.**, s. 317.

18 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam II**, Remzi Kitabevi, 1999, s. 49-50.

19 Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 127.

20 Aron, **a.g.e.**, s. 68.

Tek Parti döneminde, özellikle de Milli Şef Dönemi’nde, Millet Meclise, Meclis Partiye, Parti Hükümete, Hükümet de Milli Şef’e bağlıydı. Değişmez Genel Başkan, Başkan Vekili (Başbakan), CHP Genel Sekreter’inden oluşan GENBAŞKUR üçgeni, parti-hükümet-devlet bütünleşmesinin temel yapı taşıydı. Değişmez Genel Başkan’ın, Başkan Vekili’ni (Başbakan) ve Parti Genel Sekreteri’ni atama ve görevden alma yetkisi bulunuyordu. Yani yönetim piramidi en üst noktasında Değişmez Genel Başkan Milli Şef İnönü vardı.

Tek Parti döneminde, İnönü dönemi, literatürde Milli Şef dönemi olarak geçmektedir. Milli Şefliğin ne olduğunu göstermesi ve bu dönemin ruhunu ve ideolojisini vermesi açısından, CHP’nin yayın organı olan *Ulus Gazetesi’nin*, İnönü’nün Cumhurbaşkanlığının 2. yıldönümünü kutlayan aşağıdaki yazısı dikkat çekicidir;

“...İnönü devrinde millî kurtuluş ve millî kalkınma iki sene daha ilerlemiştir; kuvvetlenmiştir, yükselmiştir. 17 milyon halk kafa ve kalplerimizle hür tefekkürümüz ve serbest vicdanımızla ona bağlıyız. O devletin Reisi, milletin Şefi olduğu kadar birlik ve beraberliğimizin timsalidir...Şef O. Millet O’dur. İkisinin de mukadder bahtiyarlığını tesit edelim [Kutlayalım]. Bizi bütün imtihanlardan geçirecek olan mukaddes millî vahdet nizamının, bu milleti, bir milletin düşünebileceği en korkunç tehlikeden kurtarmış olan nizam olduğunu hatırlayalım ve Çankaya’ya dönerek Millî Şef’e diyelim ki; -Düşünmek, kararlaştırmak ve yapmak sana, Büyük Meclis’e ve hükümete aittir. Hepimizin itimadı herkesin sevgisi seninle beraberdir. Belki hiçbir zaman misali görülmemeyen bir millî tesanüdün [dayanışma] timsalidir.”²¹

Yukarıdaki yazıda Milli Şef’ten, Meclis’ten ve hükümetten söz edildiği halde; milletten, halktan, toplumdan söz edilmemiştir. “Düşünmenin”, “kararlaştırmanın” ve “yapmanın” öncelikle Değişmez Genel Başkan’a yani Milli Şef’e ait olduğu Tek Parti dönemi yapılanması içerisinde, o sözü edilmeyenlerin, dilek ve istekleri, Kurultay sürecinde Dilek Sistemi çerçevesinde, sınırlı da olsa gündeme gelebilmekteydi. Bu nedenle Dilek Sisteminin pek çok açıdan gerekliliği ve işlevselliği bulunmaktadır.

21 *Ulus Gazetesi*, 12 Aralık 1940, s.1.

CHP KURULTAYLARI VE DİLEK SİSTEMİ

CHP Kurultayları, parti ve ülke sorunlarının görüşülerek, partinin hatta hükümetin izleyeceği siyasetin belirlendiği, parti tüzük ve program değişikliklerinin yapıldığı, Parti Genel Başkan seçiminin yapıldığı, delegeler ve milletvekillerinin katılımıyla gerçekleşen toplantılardır. Tek Parti döneminde, CHP Kurultayları'nda partinin ve hükümetin izleyeceği siyaset ve devlet işleri birlikte görüşülüp karara bağlanmıştır. "Büyük Kurultayda memleket ve Partiye ait her iş görüşülebilir. Program ve nizamnamenin kabulü ve değiştirilmesi Büyük Kurultay'a aittir."²² Bu bağlamda, parti-devlet bütünleşmesinin kendisini en çok hissettirdiği ve parti-devlet arasındaki çizgisinin en belirsiz olduğu alanlardan birinin CHP Kurultayları olduğunu söyleyebiliriz. Parti için alınan ve parti tüzüğünde yapılan bir değişiklik doğrudan devlet yönetimine ilişkin olabiliyordu. Kurultayda, pek çok "devlet işleri" görüşülerek, karara bağlanmaktaydı. CHP Tek Parti döneminde bir tanesi olağanüstü kurultay olmak üzere yedi tane kurultay yapmış, her birinde parti ve devlet yönetimine ilişkin değişim ve dönüşüm niteliğinde önemli kararlar alınmıştır.²³

22 **Ulus Gazetesi**, 28 Mayıs 1939, s. 1.

23 4 Eylül 1919 Sivas Kongresi'nde, ulusal kurtuluş ve bağımsızlık için faaliyet gösteren dernekler "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleşti. Mustafa Kemal başkanlığında 16 kişilik "Heyet-i Temsiliye" oluşturuldu. Kimi tarihçilerce CHP'nin de ilk kongresi olarak kabul edilir. CHP'nin kuruluşunun bu kongreyle filizlendiği ve bu nedenle "Devlet kuran parti" tanımlaması yapılır. 2. Kurultay 15 Ekim 1927'de toplandı. Atatürk'ün "Büyük Nutuk"u okuduğu Kongrede "Cumhuriyetçilik", "Halkçılık", "Milliyetçilik" ve "Laiklik" partinin dört temel ilkesi olarak benimsendi. Bu kurultayda, Mustafa Kemal partinin "Değişmez Genel Başkanı" olarak belirlendi. 3. Kurultay 10 Mayıs 1931'de yapıldı. Tüzükten ayrı bir program yapıldı. Dört temel ilkenin yanı sıra "Devletçilik" ve "İnkılâpçılık" da tüzük ve programına girdi. Böylece partinin simgesi "Altı Ok"a anlamını veren altı ilke belirlendi. 4. Kurultay 9 Mayıs 1935'de toplandı. Atatürk'ün katıldığı bu son Kurultay'da partinin adı "Cumhuriyet Halk Partisi"ne dönüştürüldü. Tüzük değişikliğiyle parti ile hükümetin kaynaştırılması yoluna gidildi. Genel Başkan Vekili İsmet İnönü'nün yayımladığı genelgeyle İçişleri Bakanı parti yönetim kuruluna alındı ve Genel Sekreterlik görevi verildi; parti il başkanlıklarına il valileri getirildi. 1937'de, Anayasaya "Türkiye devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimcidir" şeklindeki CHP'nin altı ilkesi eklendi. Atatürk'ün vefatının ardından 26 Aralık 1938'de 1. Olağanüstü Kurultay toplandı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü "Değişmez Genel Başkanlığa" seçildi; Atatürk'e "Ebedi Şef", İnönü'ye de "Milli Şef" unvanı verildi. Parti Genel Başkan Yardımcılığına Başbakan Celal Bayar, Genel Sekreterliğine İçişleri Bakanı Refik Saydam getirildi. 5. Kurultay 29 Mayıs 1939'da toplandı ve tüzükte değişiklik yapıldı. Başbakanın aynı zamanda Parti Genel Başkanı olması uygulamasına son verildi. İçişleri Bakanının Parti Genel Sekreteri, valilerin il başkanı olması uygulaması terk edildi, memurların partiye üyeliği yasaklandı. 6. Kurultay 8 Haziran 1943'de toplandı. Bu, CHP'nin Tek Parti döneminde yaptığı son Kurultay oldu. 2. Dünya Savaşı sürecinde toplanan Kurultayda, parti programında ulusal

Gerçekte Tek Parti sistemi niteliğini ortaya koyan siyasî mekanizmalar, CHP tüzüğü ile varlık bulmuştu. Bir siyasî parti tüzüğünün, anayasadan da yasalardan da üstün olabilmesi elbette mümkün değildi. Ama gerçekte, siyasî sistem anayasasının değil söz konusu parti tüzüğünün öngördüğü şekilde işliyordu.²⁴ Söz konusu, CHP tüzük ve program değişiklikleri de CHP Kurultay’larında yapılıyordu. “Nitekim uzun yıllar Türk siyasi literatüründe kullanılmış olan ve Türk siyasi kültürü üzerinde etkisi olduğu söylenebilecek olan “Değişmez Genel Başkan”, “Millî Şef” ve “Kemalizm” kavramları da Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk siyasi partisi olan CHP’nin kongrelerinde ortaya atılmıştı.”²⁵

İnönü, CHP I. Olağanüstü Kurultay konuşmasında, kurultayın anlam ve önemini şu sözlerle belirtmiştir:

“Büyük Kurultay; kurtuluş mücadelesinin en evvel işlemeye başlayan, içerden ve dışarıdan her türlü insafsız hücumlara milletimizin maruz kaldığı günlerde onun iradesini ilan etmek üzere meydana atılan, en eski teşkilatımızdır”... Atatürk; kurtuluş mücadelesini, siyasi ve askeri sahnelerde, evvela Kurultayda, sonra Büyük Millet Meclisi içinde idare etti. Sulh ve harbin siyasetini inkıtasız bir Millet Meclisi ile idare edebilmek zihniyetini ve kudretini, bugün dahi çok memleketlerde göremiyoruz (Bravo sesleri). Atatürk, Kurultayları yalnız millet hayatının lüzumlu bir mekanizması olarak takdir etmekle kalmazdı, onu samimi ve derin bir sevgi ile de severdi. Büyük Kurultayın duygusunu söylediğime emin olarak, bütün gelecek Kurultaylar adına da Atatürk’e karşı hiç bir zaman solmayacak olan sevgi ve tazim hislerimizi ifade etmekle şeref duyarım”²⁶.

İnönü’nün de belirttiği üzere, Atatürk Milli Mücadele ile ilgili siyasi ve askeri kararları önce kongre/kurultaylarda²⁷ aldı, sonra Büyük Millet Meclisi’nde

---

savunma ile dış ilişkiler konularına ağırlık verildi. CHP’nin 2. Olağanüstü Kurultay’ı 10 Mayıs 1946’da toplandı. İnönü, yeni seçim kanununun yasalaşmasından sonra seçimlere gidileceğini açıkladı. Tüzükteki “Değişmez Genel Başkan” ifadesi “Genel Başkan” şeklinde düzenlendi. Bkz., “**CHP Kurultaylar Tarihi**”, Bugün Gazetesi, 20 Mayıs 2010.

24 Cemil Koçak, “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şef/Millî Şef”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm** (iç.), C: 2, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 120.

25 Hakan Uzun, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Millî Şef Kavramları”, **ÇTTAD**, IX/20-21 (2010/Bahar-Güz), S 233-271, s. 264.

26 **Ulus Gazetesi**, 7 Aralık 1938, s. 5.

27 1931 Kurultay’ına kadar Kongre kavramı kullanılıyordu. Atatürk’ün öz Türkçe çalışmaları nedeniyle, 1931’den sonra Kurultay kavramı tercih edildi.

idare etti. CHP Kurultayları'nda parti-devlet bütünleşmesinin kendisini en iyi gösterdiği uygulamalardan biri de Dilek Sistemidir. Bu sistem şöyle işliyordu: halkın CHP Ocak, bucak, kaza ve vilayet kongrelerine sunduğu dilek ve istekler merkeze Parti Genel Sekreterliği'ne iletiliyordu. CHP İdare Heyeti ülkenin pek çok noktasından gelen bu dilek ve istekleri, Büyük Kurultay başlamadan önce dilek ve istekleri inceleyip, “*yapılması mümkün olanlar*” ve “*esas önemli olanlar*” kriterine göre tasnif ederek, Kurultay'da görevlendirilen Dilek Encümeni'ne iletiliyordu. Kurultayın ilk günü açılış merasiminden sonra, Dilek Encümeni, Hükümetin Bakanları ve Kurumların Genel Müdürleri, kendilerine ayrılan bir toplantı odasında toplanarak, daha önceden tasnif edilen dilek ve istekleri burada görüşüp, tartışarak karara bağlıyorlardı. Böylelikle, hükümetin yapacağı bazı işlerin kurultayda belirlendiğine tanık oluyoruz. Açıkçası, Bakanlar Kurulu'nun CHP Kurultay'ında toplandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Parti Kurultay'ında Bakanların toplanması ve yapılacak bazı işlerin görüşülüp karara bağlanması, parti-devlet bütünleşmesini açıkça ortaya koymaktadır.

CHP'nin Tek Parti, devlet partisi, devlet kuran parti özelliklerinin yanında partinin emir-komuta zinciri (hiyerarşik yapısı) liderlerden aşağıya doğrudur. Parti Genel Başkanı öylesine yetkilerle donatılmıştı ki, kelimenin tam anlamıyla “tek adam”. O'nun sözü üzerine söz söylenemez, emirlerine itiraz edilemezdi. Genel görüntü böyle olunca, CHP lidere dayalı bir devlet partisidir. Bu nitelikteki bir partiden demokratik uygulamalar beklemek imkansız gibi. Oysa Dilek Sistemi, bu algıyı ve görüntüyü zayıflatıyor. Parti bir anlamda halkçılık ilkesini bu sistemle uygulamaya sokuyor. Dilekler köylerden, nahiyelerden, kazalardan ve illerden kurultay ortamına taşınabiliyor. Gerek müstakil grup, gerekse Dilek Sistemi CHP'de çok partili sisteme geçişin işareti sayılabilir. Dilek Sistemi, “CHP'nin geleneksel parti örgütü içerisinde yer alan bir mekanizmadır.”²⁸ Dilek Sistemi, Tek Parti yılları boyunca devam eden bir uygulama olmuştur. Parti devlet yakınlığı ve kaynaşması, bu uygulama için özendirici ve hatta gerektirici bir durum yaratmıştır²⁹. Dilek Sistemi, CHP'nin kendi iç mekanizmalarının işletilerek, halkın dileklerini en alt birimden en üst noktaya ulaştırılmasının yoluydu. Dilek Sistemini, halkın yönetenlerine ulaşabileceği, sonuç alınabilecek en etkili bir mekanizma olarak küçük bir demokrasi platformu olarak nitelendirebiliriz. O halde Dilek Sistemini gerekli kılan nedenlere bakmakta fayda var.

28 Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları, İktidar ve Demokratlar**, C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 349.

29 Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, s. 239.

Tek Parti döneminde, sosyo-ekonomik ve demokrasiye ait sorunlar vardı. CHP, bu süreçte bu sorunların üstesinden gelmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, Dilek Sistemi, CHP'nin, ülkenin ve halkın ekonomik ve demokrasi sorunlarını çözüme kavuşturma çabasında işlevsel bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilek Sistemi'nin demokratik boyuttaki gereklilik ve işlevselliği; Tek Parti otoriter yönetim anlayışının gölgesinde ve karar alma mekanizmasının dışında bırakılan halkın ne istediğinin önemsenmesi, hatta halka önemsendiğinin gösterilmek istenmesidir. Bu önemseme, Cumhuriyetin temelini oluşturan “Hâkimiyet Milletindir” ilkesinin gerekliliğini yerine getirme çabasının bir ürünü olarak, CHP'nin meşrutiyetini halktan almasına rağmen, halkın karar alma mekanizmasının dışında tutulmasından doğan boşluğu Dilek Sistemi ile doldurmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Sosyo-ekonomik boyutundaki gereklilik ve işlevselliği ise, fakir ve devletin pek çok imkan ve hizmetlerinden yoksun olan halkın durumunu anlamak ve ihtiyaçlarının neler olduğunu tespit etmek ve buna göre politikalar üretmekti. Dilek Sistemi'nin demokratik ve sosyo-ekonomik boyutlardaki gereklilik ve işlevselliğini başlıklar altında detaylandırmak konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

DİLEK SİSTEMİ'NİN DEMOKRASİ BOYUTU

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Yeni Osmanlılar hareketiyle başlayıp, Jön Türklerin “İttihat ve Terakki” hareketiyle devam eden ve nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile noktalanın parlamenter temsil mücadelesi, Batı'daki maddi temellerinden yoksundu. Tek Parti döneminde, demokrasi sorunları daha yoğun ve sıkıntılıydı. Demokrasinin ol(a)madığı bu yapıda, “Dilek Sistemi” önemli bir işleve sahip olmuştur. Söz konusu yapıda, Dilek Sistemini işlevsel kılan demokrasi gerekliliklerini üç ana başlıkta incelemek mümkündür: 1. Sivil Toplumun Yokluğu, 2. CHP'nin Halkçılık İlkesi, 3. SCF Deneyimi.

Sivil Toplumun Yokluğu

Tek Partili sistemlerde, parti daima haklı konumda olduğu için otoriter bir tutum sergilemektedir. Eylem programları, parti egemenliğindeki siyasal düzene karşı, çoğulcu ve kendi kendini örgütleyen bir sivil toplumun oluşturulmasını devamlı olarak engellemeye yönelik olmuştur.³⁰ Türkiye'de Tek Parti dönemin-

30 John Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum Avrupa Sosyalizminin Açmazları, Toplumsal ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu ve Demokrasi Beklentileri Üzerine**, Çeviren: Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 157.

de, sivil toplum kuruluşları varlık ve etkinlik gösteremediğinden dolayı, ülke, bölge ve yöre sorunlarını dile getirmede Dilek Sistemi önemli bir işleve sahip olmuştur. Sivil toplumun gelişmemesi, devletin toplumsal hayattaki etkinliğinden çok şey beklenmesine neden olmuştur. Örgütlenmesi zayıf toplumsal yapı, Türkiye’de sosyal ve ekonomik sorunun daha da ağırlaşmasına yol açmıştır.³¹ Tek Parti döneminde CHP, rejimi her an yıkılma tehlikesi altında görmesinin yanı sıra, rejimi oturtmak ve sisteme istikrar kazandırabilmek için sivil toplum kuruluşlarının varlık göstermesini engellemiştir. “Tek Partiye dayalı siyasal sistem giriştiği hukuksal düzenlemelerle sivil toplum örgütlerine özerk alan bırakmamaya dikkat etmiştir. O kadar ki, bu dönemde sivil toplum kuruluşlarının sayısı neredeyse tek haneli rakamlarla ifade edilecek kadar azalmıştı.”³² Günümüzde de, sivil toplum örgütlerinin sayısının yeterli olmaması veniteliksel olarak işlevlerini çok iyi yerine getirememesi o dönemin bir yansıması olarak değerlendirilebiliriz.

Eski düzeni (rejimi) yaşatmaya ve hatta hatırlatmaya yönelik sivil toplum kuruluşlarına izin verilmemesi anlaşılır bir süreçtir. Diğer yandan, yeni düzen (rejim) kendini geniş kitlelere anlatmak için kendi güdümünde birtakım sivil toplum örgütlerinin kurulmasına ve desteklenmesine Halkevleri örneğinde olduğu gibi izin verilmiştir. Ülkedeki tüm kesimlerin temsilcisi konumunda olan CHP, sivil toplumun kuruluşların yokluğunda, halkın her türlü sorununa cevap verme çabasında olmuş ve bu anlamda halkın sorunlarını iletebilmesinin bir aracı olarak Dilek Sistemini oluşturmuştur.

Dilek Sistemi, halkın sorunlarını ve dileklerini iletebileceği herhangi bir sivil toplum örgütünün olmadığı ve iletişim kanallarının oldukça zayıf olduğu bir ortamda, halkın hükümetle, parti kurultayları aracılığıyla, etkin ve doğrudan iletişim kurma yolu olarak, işlevsel bir sistem olmuştur. O dönemde Dilek Sisteminin sivil toplum boyutuyla nasıl algıladığına ilişkin, 1943 CHP VI. Kurultay’ında, *Ulus Gazetesinin* “Büyük Parti Kurultayında Dilekler” başlıklı köşe yazısındaki şu ifadeler oldukça açıklayıcı olacaktır;

“Altıncı büyük kongreye en son, vilayet kongrelerinin süzgecinden geçerek gelmiş dilek sayısı (637) mevzuda (2100) dür. 137 büyük sayfaya sığdırılan dilekler ilgili oldukları vekilliklere ve amme teşekküllerine

31 İlyas Doğan, “Türkiye’de Tek Partili Dönemde Sivil Toplum”, **SBARD**, Mart 2007, S: 9, S: 1 – 19, s. 1.

32 **a.g.e.**, s. 12.

göre öyle iyi tasnif edilmiştir ki bir vekillğe ait bir dileğin kaç vilayet kongresinden birlikte geldiği kolayca görülmektedir.... Cumhuriyet Halk Partisi'nin köy ve mahalleden başlayarak vatandaşların dileklerini yine kendi aralarında yaptıkları bir tasnifle en yüksek mesuliyet makamlarına ulaştırması milli bir geleneğimiz olmuştur. Her derecedeki kongrede partililer düşündüklerini anlatarak bunun bir yukarı kongreye verilmesini isteyebiliyor. Yahut alt kongreden gelen her dilek kendiliğinden üst kongreden heyetin tahliline uğruyor. Ve kongre heyeti bunları kendisine mal edince artık karar, daha yukarı kongreye ait oluyor. Bu haliyle büyük kurultaya kadar gelmiş olan dileklerin pek çoğu sırasıyla pek çok kongrenin düşünüş ve duyuşunu üstünde taşıyor. Milli dehamızın parti anlayışı ve bunu kendi mayamızla yuğuruşunu dilekler mekanizması da bütün asilliğiyle ifade eder. Köy veya mahalledeki mütevazi bir çatının altında birleşen ve hemen hemen buradaki iş çağında bütün vatandaşları içine alan parti toplantılarında herkes bilir ki çevredeki işler veya memleket için düşündüklerine beraberindeki veya daha üst kongredeki arkadaşları da katılırsa dileği devletin en yüksek organlarına kadar erişir.”³³

Bu ifadelerden, CHP'nin Dilek Sistemini, dilek ve isteklerini devletin en üst birimlerine iletebilecekleri bir mekanizma olarak halka sunduğuna tanık oluyoruz. Öyle ki, halka sunulan bu sistemin iyi bir fırsat olduğu algısını da oluşturulmaya çalışıldığını, *Ulus Gazetesi'nde* “Büyük Kurultayın İçindeki Hava” başlıklı bir başka yazıda geçen şu ifadelerden anlıyoruz; “Dilek encümeni partinin semt, köy ve ocaklardan başlayarak vilayet idare heyetlerine kadar bütün teşkilattan gelen partili yurttaş dilekleri üzerine çalıştı. Yüzlerce mebus ve delegenin hazır bulunduğu encümenlere bir köylü yurttaşın dileği elini kolunu sallaya sallaya giriyordu.”³⁴

CHP'nin Halkçılık İlkesi

CHP'nin halkçılık anlayışının en belirgin özelliği, hakimiyetin millette olması ilkesiydi. Siyasal iktidar meşruiyetini halktan alıyordu. Buna rağmen, Tek Parti döneminde kararı alan ve uygulayan kesim askeri bürokrasi ve sivil bürokrasiydi. Halk karar alma mekanizmasının dışındaydı. CHP'nin, halkı sınırlı da olsa, bu karar mekanizmasına dahil etme zorunluluğunun bir gereği

33 Kemal Turan, “Büyük Parti Kurultayında Dilekler”, *Ulus Gazetesi*, 14 Haziran 1943, s. 1.

34 Selahattin Sönmez, “Büyük Kurultayın İçindeki Hava”, *Ulus Gazetesi*, 9 Haziran 1943, s. 3.

olarak Dilek Sistemini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu yolla CHP, yönetim ile halk arasında doğan boşluğu bir nebze de olsa doldurmuştur. Tek Parti döneminde, CHP halkçılığına yönelik “halka tepeden bakan bir halk patronluğu olmaktan öteye gidememiştir”³⁵ anlayışına ve “halkın yönetimden soyutlanması sonucunda halk ekonomik ve sosyal isteklerini merkezi ve mahalli yöneticilere, siyasal kuruluşlara iletememiştir... Yönetimin direk halkla bir ilişki içine girmemiş, böylece halk yönetime dilek ve isteklerini iletme şansını bulamamıştır”³⁶ türünden eleştirilere karşılık, CHP’nin, Dilek Sistemi ile halkı önemsendiğini göstermesi ya da halkın önemsendiğini hissetmesi açısından, sınırlı da olsa bir demokrasi platformu oluşturduğunu ileri sürebiliriz. “Parti veya hükümet nezdinde, bir dilek ve şikâyet bürosu veya masası oluşturulması halkın dilek ve isteklerine zaman ayrılması istenmiştir.”³⁷ Ayrıca, CHP, Dilek Sistemi aracılığıyla halkın nabzını da tutuyor ve kendi yönetim algısının halkta nasıl olduğunu değerlendirme fırsatını da yakalamış oluyordu.

“Atatürk cumhuriyetçi devletin temel görevini, halkı çağdaş medeniyet seviyesine çıkartmak olarak görmüştü. O halkın büyük bir gelişme potansiyeline sahip olduğunu düşünmüştür. Ne var ki bu potansiyeli harekete geçirmek gerekmekteydi. Halk tek başına bu temel hedefe ulaşmaya yeterli ve istekli değildi. Padişahların kişisel yöntemleriyle geçen uzun yıllar boyunca halk, inisiyatifini kendi eline alabilme kabiliyetini kaybetmişti.”³⁸ Halkın hükümet işlerine kayıtsız kalmaması için izlenmiş bir yol olarak nitelendirilebileceğimiz Dilek Sistemi, yönetilenlerin dilek ve isteklerinin siyasal sisteme aktarılmasında önemli araçlardandı.³⁹ CHP halkçılık ilkesinin bir gereği olarak oluşturduğu Dilek Sistemi ile *Parti devleti* anlayışından *halkın devleti* anlayışına doğru bir politika izlemeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Halkın dilek ve isteklerini hükümete ulaştırması demokratik bir haktır ve bu sistemle sınırlı da olsa demokratik kapının aralandığını görmek mümkündür.

35 Mehmet Altan, **Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 33.

36 Mehmet Ş. Göküş, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Modern Türkiye’ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y. 2010, C: 15, S: 3 s.227-249, s. 237-238.

37 Esat Öz, **Türkiye’de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, 1923-1945**, 2. cilt/Siyaset/Sosyoloji Dizisi, Gündoğan Yayınları, 1992, s. 211.

38 Heper, **a.g.e.**, s. 97.

39 Öz, **a.g.e.**, s. 166.

Sonuç olarak denilebilir ki, CHP'nin halka rağmen halkçılık anlayışında bir değişikliğin olduğu ve bu değişiklik “halkın sesine kulak vermek” ve “halkla birlikte” halkçılık anlayışına bir yönelme biçiminde değerlendirilebilir.

SCF Deneyimi

Tek Parti döneminde, çok partili siyasal sisteme geçiş denemeleri olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimleri, beraberinde siyasi tarihimize pek çok mesajı da bırakmıştı. Özellikle, ekonomik gelişim için liberal bir model çizen SCF deneyiminin (kısa süreli ve yönetimde etkili olmamalarına rağmen) verdiği en önemli mesaj, halkın Tek Parti yönetiminden memnun olmadığına ortaya konmasıydı. Ali Naci “Halk Muzdariptir” başlıklı yazısında, “Serbest Fırkanın büyük iyiliği, memleketteki umumi hoşnutsuzluğu meydana çıkarması oldu”⁴⁰ demişti. Aslında, Atatürk bu durumun çok öncesinden farkındaydı ve SCF'nin kurulmasını da özellikle bunun için istemişti. Ancak pratikte durum farklı seyretmiş ve Atatürk, kuruluşunu desteklediği SCF'nin feshini istemişti. SCF deneyimi ile halkın memnuniyetsizliğini bir kez daha gören Atatürk, 1930'da halkın sorunlarını daha yakından görebilmek için yanına aldığı aydın ve uzmanlardan oluşan danışma ekibiyle birlikte, üç ay süren bir yurt gezisine çıkmıştır.⁴¹ Bu yurt gezisinde Atatürk'ün iktisat danışmalığını yapan Başar'a göre, “Atatürk'ün geniş ölçüde yapacağı bu seyahatin hususi hedefi vardı: Serbest Fırka hadisesi memlekette idareden memnun olmayanların çokluğunu ortaya koymuştu. Her taraftan şikayetler yükselmekteydi.... şikayetlerin köyden ve şehirden bir anda toplanarak Türkiye'nin sekiz senelik sükunet havasında fırtınalar yaratması için Serbest Fırka'nın doğması kafi gelmişti. İşte Atatürk bu fırkayı feshettikten sonra şikayetleri en mütehasıs bir heyetle yerlerinde tetkik etmek ve yapılması lazım gelen işleri tespit eylemek üzere seyahate çıkmış bulunuyordu.”⁴² Atatürk'ün, Ankara'dan görülemeyen sorunları tespit etmeye çalıştığını ve buna göre yeni dönem bir yol haritası belirleyebilmek için bu seyahati önemseydiğini yine Başar'ın şu ifadelerinde anlıyoruz; “Serbest Fırka ile beraber ortaya çıkan fenalıkların ve şikayetlerin kök sebebi

40 Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 276.

41 Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay**, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Okulu Basımevi, İstanbul, 1945.

42 Başar, **a.g.e.**, s. 21.

neydi? Atatürk yurtta yapacağı seyahatle, başkalarının teferruatla gömülerek göremeyecekleri bu kök sebebi bulmağa karar vermiştir.”⁴³

Bir çok kenti gezen Atatürk’ün, bu gezi sonrasında yeni politikalar izleyeceği yönünde beklentiler söz konusuydu. “Gazi’nin mütehasıs bir heyetle yaptığı bu seyahat neticesinden büyük şeyler bekliyordu. Bir inkılap daha görecektik. Zaten Gazi bütün inkılaplarını bir seyahatten sonra birden bire ortaya atmıştı. Seyahat kendilerine görmek, çalışmak kararlarını selamet ve kudretle vermek imkanlarını hazırladı. Onun için üç aydan fazla zamanadır devam eden bu son seyahat neticesinde çok büyük işler umut ediliyordu. İktisadi devletçilikle, vergi işlerinde ve idari mekanizmada çok esaslı inkılaplar olması bekleniyordu.”⁴⁴ Başar’ın bu beklentisi boşa çıkmamış ve bu seyahat sonrasında gerçekleşen 1931 CHP III. Büyük Kurultayı’nda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Dilek Sistemi’nin 1931 CHP Üçüncü Büyük Kurultayı’nda daha sistemli bir nitelik kazanmış⁴⁵ olması da tesadüf değildi. SCF gerçeği ile halkın Tek Parti yönetiminden memnun olmadığını gören Atatürk, halka yakın olmak ve sorunları ile daha yakından ilgilenmek için Dilek Sistemini daha etkin ve sistemli bir şekilde uygulamaya koymuştur. Atatürk’ün yapmış olduğu önemli bir değişiklik de, “1931 tüzüğünde kademeler arası sıralama belirtilmiştir: kongrelerde üye adedine göre temsil ilkesi benimsenmiş, 1927 tüzüğünde böyle bir temsile yer verilmemişti. Üye sayısına göre temsil, parti içi işleyişin demokratikleşmesi yönünde geliştiğinin göstergesidir.”⁴⁶ Atatürk’ün 1931 Kurultayı’nda parti örgütlenmesinde temsil sistemini getirmesi ve Dilek Sistemini daha etkin hale dönüştürmesi birbiri ile uyumlu politikalar olmuştur. İç işleyişin demokratikleşmesi ve küçük çapta ve sınırlı da olsa demokrasi platformu yaratan bu politikalar, Başar’ın ifadesiyle, ülkedeki sekiz yıllık sessizliği bozan SCF deneyimi ile açığa çıkan hoşnutsuzluk ve halkın sorunlarını yakından gören Atatürk’ün, bundan sonra CHP’nin tek parti olarak yola devam edebilmesinin yolları olarak uygulamaya konmuştu.

Dilek Sisteminin tarihsel süreçteki seyri ise şöyledir: 1923 CHP Tüzüğü’nün 13. Maddesinde, Raporlar ve Tetkik Encümeni’nden bahsedilmekte ve görevi “Vilayet kongrelerinden gelecek raporları tetkik ve mütealalarıyla beraber kong-

43 Başar, **a.g.e.**, s. 37.

44 Başar, **a.g.e.**, s. 121.

45 Öz, **a.g.e.**, s. 189.

46 Aydın Erdoğan, **Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünü Bugünü 1923-2000**, Kitap Yayınları, Ankara, 2000, s. 31.

renin heyeti umumiyesine iblağ eyler.⁴⁷ şeklinde belirtilmişti. Görüldüğü üzere vilayetlerden gelen raporların içeriğinin detaylarına yer verilmemekle birlikte bu raporlarda özellikle de yerel yöneticilerin dilek ve isteklerin de yer alabileceği ihtimali yüksek görülmektedir. CHP 1927 Tüzüğü'nün, 13. Maddesinde, on birer azadan mürekkep, Nizamname, Hesap ve Lahiya Encümenleri seçilir der ve 15. Maddesinde de: Lahiya encümeni; “Vilayet Kongrelerinden gelmiş olan temenni Lâhiyalarını ve resen vuku bulacak teklifleri tetkik eder.”⁴⁸ ifadesi yer almaktadır. 1927 CHP Tüzüğü'nde ocak, nahiye, kaza ve il kongrelerinin nasıl yapılacağı ve görevlerinin ne olduğu ayrıntılı bir şekilde verilirken halkın dilek ve isteklerinin de ocaktan başlayarak Vilayete kadar iletilebileceği ve son aşamada Vilayet Kongresi yetkilisi Vali'nin de kendisine gelen bu dilekleri umumi müfettişine sunacağı⁴⁹ belirtilmiştir.

1931 Tüzüğü'nde lahiya encümeni sayısı 25'e çıkarılmış⁵⁰ ve giderek güçlendirilen Genel Sekreterlik bünyesine bağlı “Alelumum Dilekler ve Müracaatlar”

47 **Halk Fırkası (1923) Nizamnamesi**, Tuncay, a.g.e. (iç), S 375-384, s. 376.

48 **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi (1927)**, Tuncay, a.g.e. (iç.), S. 398-412, s. 399-400.

49 CHF 1927 Tüzüğü'nde; Vilayet Teşkilatı: Halk, Nahiye, Kaza ve Vilayet Kongrelerinden ve Nahiye, Kaza ve Vilayet heyetlerinden oluşmaktaydı. Köy ve mahalle ocakları fırkanın ilk teşkilat kademesini teşkil ediyordu. Fırkaya kayıt olan ve asgari on kişi olunca orada ocak teşekkül ediyordu. Her köy ve mahalle ocağı senede bir defa kongresini yapar. Fırkaya üye ve 18 yaşını tamamlamış her vatandaş halk kongresinin doğal üyesidir. Kongre reisi ve katibini seçer. üç kişilik ocak heyeti ile üç kişilik yedek azayı ve Nahiye kongresine gidecek bir temsilciyi seçer. Nahiye kongresine teklif edeceği maddeleri müzakere ve tespit eder. Köy ve mahalle ocakları üçer kişiden oluşur. ocakların vazifesi, halkı aydınlatmak ve doğru yolu göstermektir. Üyelerin kayıtlarını tutar ve fırkanın amaçlarının gerçekleşmesini sağlamaya çalışır, seçimlere hazırlık çalışmaları yapar. Nahiye teşkilatı Madde 58: her sene köy ve mahalle ocağından gelecek birer temsilciden oluşur. Kongreyi idare için bir başkan ve katip seçer. nahiye heyetinin geçen seneye ait faaliyet raporunu tetkik ve müzakere eder. Kaza kongresine gidecek üç temsilci seçer, Nizamname tadilatına, vilayet meclisi umumisine ve belediye işlerine ait teklifleri veya nahiye halkının ihtiyacını bir üst heyete bildirmek üzere tespit eder. D. Nizamname tadilatı ile Vilayet Meclisi Umumisine ve Belediye işlerine ait gerek Nahiye Kongreleri tarafından verilen raporları ve gerek res'en dermeyan edilen teklifatı tetkik ve kaza halkının umumi ihtiyacı hakkındaki mütealasını tespit eder, buna göre vilayet Kongrasına rapor izah eyler Madde 71: Vilayet Kongraları E- Vilayet meclisi umumisine belediyelere ait umur için program tanzim ve nizamname tadilatı ve kongraya verilmiş dermeyan edilen teklifatı ve mahallin ihtiyacı umumiyesi hakkındaki mütealası tetkik ve izhar edeceği lahiyaları müfettişliğe tevdi eyler.

50 **C.H.F. Nizamname ve Programı 1931**, Tuncay, a.g.e. (iç.), S. 451-473, s. 455-456. **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931**, 1931 İstanbul Devlet Matbaası, s. 247.

bürosu oluşturularak⁵¹ daha sistemli hale getirilmiştir. CHP 1935 Tüzüğü'nün 36. Maddesinde Lahiya Encümeni yerine Dilek Encümeni ifadesi kullanılarak, bu encümenin görevi de "İl Kongrelerinden gelen dilekleri ve üyeler tarafından yapılmış önerileri inceler"⁵² şekilde belirtilmişti.

CHP'nin Tek Parti dönemi uygulamalarından biri olan Dilek Sistemi, 1931 CHP III. Kurultay'ı,⁵³ 1935 CHP IV. Kurultay'ı⁵⁴, 1939 CHP V. Kurultay'ı⁵⁵, 1943 CHP VI. Kurultay'ı⁵⁶ ve 1947 CHP VII. Kurultay'ında⁵⁷ işletilmiştir. Ancak, CHP'nin 1950 seçimlerinde muhalefette kalması sebebiyle, 1950 CHP VIII. Kurultay'ına gelen dilekler görüşülmeden, Dilek Encümeni tarafından Genel İdare Kurulu'na sevk edilmiştir. Söz Konusu Dilek Encümen Raporu şöyledir:

"29-30 haziran 1950 tarihlerinde toplanan komisyonumuz, Kurultay Başkanlığı'ndan havale edilen Genel Sekreterliğin Dilekler hakkında ki 26.6.1950 tarihli raporunu tetkik etmiş ve:

1- 1947 kasımında toplanan VII. Kurultaydan bugüne kadar,

a- 1947 il kongrelerinden

b- 1948 ocak ve bucak kongrelerinden,

c- 1949 il kongrelerinden olmak üzere Genel Merkeze 10448 dilek gelmiş ve her biri ait olduğu Bakanlıklar ve Genel Müdürlükler nezdinde layık olduğu önemle takip edilmiş, bunlardan 3092'si müspet, 2296'sı menfi olarak neticelenerek teşkilata tebliğ edilmiş Bütçeye teallük eden 2375 dilek mali imkanlara talik olmuş ve 1950 il Kongreleri dileklerinden 2687'sinin cevabı alınmadan seçimlere girildiği anlaşılmıştır. Bugün elde bulunan ve netice alınmayan dilekler üzerinde halihazır şartlarına göre muamele yapmak üzere bunların Genel İdare Kuruluna havale edilmesine,

51 Hakkı Uyar, **1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme**, TÜSES İstanbul, İzmir, Nisan 2000, s. 1

52 **CHP Tüzüğü, Partinin Dördüncü Kurultay'ında Onaylanmış Mayıs 1935**, Ankara, Ulus Basımevi, s. 10.

53 **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931**, s. 91-227. Tuncay, **a.g.e.**, s. 324.

54 **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935**, s. 117-227.

55 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, 29 Mayıs-3 Haziran 1939**, Ulus Basımevi, Akara, 1939, s. 106-167.

56 Bkz., **Ulus Gazetesi**, 9 Haziran-14 Haziran 1943 tarihleri arası.

57 Bkz., **Ulus Gazetesi**, 19 Kasım 1947, s. 1, **Ulus Gazetesi**, 24 Kasım 1947, s. 1.

2- CHP'nin iktidardan muhalefete geçmiş olduğu göz önünde bulundurulurken dileklerin belirtilmesiyle takibinin belli prensiplere bağlanmasına fayda mülahaza eden komisyonumuz aşağıdaki neticelere varmıştır:

I. Kanunsuz bir harekete muhatap olduğunu iddia edecek partilerin ve parti kurullarının şikayet ve dileklerini derece derece parti üst kademelerine intikal yolu açık bulunmakla beraber,

II. Diğer taraftan;

a) Ocak, bucak, ilçe ve illeri ilgilendiren dileklerin mahalli idare kurulları tarafından takip edilmesi, muhik olmayan veya kanuni sebeplere dayanmayan menfi neticeler hakkında,

b) Belirlenen ihtiyaca göre yürürlükte olan kanunların tadilini veya yeniden kanun vaz'ını gerektiren,

c) Parti, Tüzük ve Programının ve parti teşkilatı çalışmasını ilgilendiren dilekler üzerinde karar alıp harekete geçmek üzere bunların Genel İdare Kurulu'na bildirilmesi muvafık olur. İş bu rapor yüksek kurultayın tasvibine sunulur.”⁵⁸

Yukarıdaki raporda gözden kaçmaması gereken bir ayrıntı dikkat çekicidir. O da, Dilek Encümen Raporunda, ilk kez şikayet ifadesinin yer almış olmasıdır. CHP, muhalefet partisi konumunda geldikten sonra mevcut iktidarın uygulamalarına yönelik halkın şikayetlerinin olacağı varsayımından hareket etmiştir. Öyle ki, CHP tek partiyken ve iktidardayken halktan gelenler, “Dilek ve İstek” iken, muhalefette partisyken, halktan gelenler “Şikayet ve Dilek” olabilmekteydi. CHP 1950 Kurultay'ında partililerin ve parti kurullarının şikayet ve dileklerini parti üst kuruluna iletme yollarını açık bırakılmakla birlikte, bundan sonraki kurultaylarında da gözlemlendiği üzere, Dilek Sistemi eski işlevliğini kaybetmiştir. 1951 CHP IX. Kurultay'ında da CHP iktidarı devretmeden evvelki döneme (1947-1950) ait kongrelerden gelerek toplanan dilekleri incelemek üzere “Dilek Encümeni”ni⁵⁹ son kez oluşturmuştu.

DİLEK SİSTEMİ'NİN SOSYO-EKONOMİK BOYUTU: 1939 CHP V. BÜYÜK KURULTAY'I İSTEK VE DİLEKLERİNİN ANALİZİ

Çalışmanın başında, Dilek Sistemi'nin demokratik gereklilik ve işlevselliğinin yanı sıra, sosyo-ekonomik boyutu ile de incelenmesi gerektiğini vurgu-

58 **Ulus Gazetesi**, 2 Temmuz 1950, s. 8.

59 **Ulus Gazetesi**, 26 Kasım 1951, s. 1.

lanmıştı. Burada, 1939 CHP V. Büyük Kurultay'ına gelen dilek ve isteklerin içerikleri, dönemin sosyo-ekonomik koşullarını ortaya koymak amacıyla çözümlenecektir. Ayrıca, bu kurultay örneğinde, dilek ve isteklere ilişkin CHP'nin tutumuna ve bu dilek ve isteklerin ne oranda cevap bulduğuna açıklama getirilerek, Dilek Sisteminin işlerliği tartışılacaktır.

CHP V. Kurultay'ı 3 Haziran 1939'da 417 milletvekili ve 211 delegenin katılımıyla toplanmıştır. Milletvekili sayısının delege sayısından fazla olması (yaklaşık iki katı) parti-devlet bütünlüğünün ve egemenliğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. 1939 CHP V. Kurultay hazırlıkları çok öncesinden başlamıştı ve CHP ocak, bucak, kaza kongrelerinden başlayıp sıra ile vilayet kongrelerinden gelen istek ve dilekler Kurultay'a sunulmak üzere tasnif edilmişti. Parti Umumi İdare Heyeti dilekleri "yapılması imkânı olanlar" ve "ana işlere" ilişkin olanlar şeklinde, 29 Mayıs'ta toplanacak olan Büyük Kurultay'a sunulmak üzere tasnif etmişti.⁶⁰ Bu tasnif işlemi, basında, "Memleketin ihtiyaçları tespit ediliyor."⁶¹ başlığı ile verilmişti.

Basının, Kurultay'a gelen dilek ve isteklerle yakından ilgili olduğuna tanık oluyoruz. "Dilek Sistemi Tek Parti boyunca yerel örgütlerin sosyal ve ekonomik sorunları ve buna bağlı olarak bazı istekleri dile getirme araçlarının en belli başlısıdır. Dilek Sisteminin kamuoyuna açık olması ve dileklerin yayınlanmaları bu sistemin etkinliğini arttırdığı gibi dikkat çekici bir nitelik de kazandırmaktadır."⁶² CHP'nin resmi yayın organı olan Ulus Gazetesi'nin Kurultay'a gelen dilek ve isteklere ilişkin, "yurdun her tarafının ilgilendiği bu dilekler, memleket ihtiyaçlarının muhtelif mevzularda bilhassa aşağıdaki noktalarda toplandığını göstermektedir. Bu hulasaya atfedilecek dikkatli gözler halkımızın yurdun ve milletin terakki yolundaki intihabının ve yurt ihtiyaçlarıyla yakın ve şuurlu ilgisinin aksini görecekler... Bu dilekler tetkik edilince halkımızın yurt ihtiyaçlarıyla ne kadar yakından alâkalandığı iftiharla görülür."⁶³ haberinde dikkati çeken şey, halkın bilinçli bir şekilde ön plana çıkarılmasıdır. Halkın yurt sorunlarıyla ne kadar ilgili olduğu vurgusuyla, bilinçli bir şekilde, CHP, halkın gölgesinde mi? bırakılmak isteniyor sorusu akla gelmiyor değil. Oysa ki, halkın dilek ve isteklerini dikkate alan, ocak, bucak, kaza ve vilayet kongrelerinde bu

60 **Ulus Gazetesi**, 25 Mayıs 1939, s. 1.

61 **Yeni Sabah Gazetesi**, 31 Mayıs 1939, s. 1.

62 Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, s. 241.

63 **Ulus Gazetesi**, 25 Mayıs 1939, s. 1.

dilek ve istekleri toplayan, Büyük Kurultay’da da görüşerek karara bağlayan ve nihayetinde de uygulayacak olan CHP’dir. İşin özü, halk vurgusunun altında yatan neden, Dilek Sisteminin en önemli işlevi ile ilgilidir; CHP’nin bir yandan halkı yönetime dahil etme isteğiyle, diğer yandan da halkı önemseydiği algısını oluşturma çabasıyla doğrudan ilgilidir.

29 Mayıs 1939 günü, Kurultay’ın açılış günü, Ankara baştanbaşa bayrak ve dövizlerle süslenmiş⁶⁴, Kurultay, saat 10’da İnönü’nün açış konuşması ile başlamıştır. Kurultay açıldıktan sonra, Dilek Encümeni⁶⁵ saat 14’te “Büyük Millet Meclisi’nde kendilerine tahsis edilen yerlerde toplanarak tevdi edilmiş olan mevzular üzerinde tetkiklerine başlamışlardır.”⁶⁶ Kurultay’da görüşülen ve karara bağlanan dilek ve istekler, CHP V. Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu’nda yer almış ve bu rapor yayımlanmıştır. Raporun girişinde şu ifadeler yer almaktaydı:

“Büyük Kurultayca seçilen Dilek encümenimize Parti Genel sekreterliğinin 29.05.939 tarihli 2/14681 sayılı tezkeresiyle havale buyurulan vilayet kongreleri dilekleri alakalı Vekil ve Umum Müdürlerinin huzurlarıyla ve büyük bir dikkat ve itina ile müzakere ve tetkik olundu. Parti teşkilat kademeleri takip ederek Yüksek Kurultayın ruznamesine kadar gelen bu dilekler halkımızın ehemmiyetli ihtiyaçları tebarüz ettirmesi ve ilk kademedен son kademeye kadar kongrelerimizin nazarı tasvibinden geçmesi itibariyle üzerinde kemali ehemmiyetle durulması lazım gelen bu dilekler Encümenimizce baştan nihayete kadar geniş bir surette incelenmiş ve bu meyanda üyeler tarafından yapılan teklifler de ehemmiyetle müteale ve tetkik edilmiştir. Vekillerimizin encümenimizin çalışmaları-

64 **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1939, s. 1.

65 Dilek Encümeni şu kişilerden oluşuyordu: Dilek Encümeni Başkanı İsmet Eker (Çorum Mebusu), Mazbata Muharriri Rıza Erten (Mardin Mebusu), Kâtip Fakihe Öymen (İstanbul Mebusu), Azalar: Şakir Kınacı (Ankara Mebusu), Tefvik Aslan (Kastamonu Mebusu), Hüsnü Yaman (Manisa Mebusu), Şevki Alpagut (Niğde Delegeşi), Gl. Refet Bele (İstanbul Mebusu), Nazım Toker (Kayseri Mebusu), Talat Onay (Giresun Mebusu), Asım Bektaş (Yozgat Mebusu), Şevket Erdoğan (Gümüşhane Mebusu), Muzaffer Akpınar (Balıkesir Mebusu), Nihat Arkat (Zonguldak Delegeşi), Tefvik Temelli (Bitlis Mebusu), Munip Boya (Van Mebusu), Raşit Usumu (Çanakkale Mebusu), Hayrullah Özbudun (Çorum Delegeşi), Dr. Akif Arkan (Çankırı Mebusu), Ragıp Akça (Kocaeli Mebusu), Tahir Tüfekçi (Tokat Delegeşi Mebusu), Ziya Kayran (Maraş Mebusu), Alaettin Tiritoğlu (Kütahya Mebusu), Dr. Tuğamiral H. Şinasi Erel (İstanbul Mebusu), Ekrem Pekel (Yozgat Mebusu). Bkz. **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, Ankara, 29.05.939, y.e.b. (Yayınevi bilinmiyor), s. 3.

66 **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1939, s. 6.

nı kolaylaştırıcı alaka ve duygularını şükranla kaydetmeyi vazife biliriz. Müzakere neticeleri hulasaten aşağıda olduğu gibi tertip sırasıyla tesbit edilmiş bulunmakla Yüksek Heyetin nazarı tasvibine saygılarımızla arz olunur.”⁶⁷

Yirmi beş kişilik Dilek Encümeni'nin altı delege ve on dokuz milletvekilinden oluşması, merkezin hakimiyetini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca, Dilek Encümen'inde Refet Bele'nin (İstanbul milletvekili), Bakanlardan Fethi Okyar (Adalet Bakanı), Ali Fuat Cebesoy (Bayındır Bakanı) gibi isimlerin yer alması da gözden kaçmaması gereken önemli bir ayrıntıdır. İnönü Cumhurbaşkanı olduktan kısa bir süre sonra, daha önce meclis dışında bırakılanların kırgınlıklarını gidermek amacıyla, 24 Mart 1939'da Dolmabahçe Sarayı'nda 1700 kişilik bir çay partisi verdi. Bu partiye tüm kırgınlar çağrılmıştı.⁶⁸ Hazırlık yaptığı 1939 genel seçimleri, İnönü'nün barış politikasını sürdürmesine yardımcı olmuş ⁶⁹ ve Fethi Okyar, Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Halide Edip Adivar gibi isimleri tekrar kazanmıştır.

“Yurdun her tarafından gelen ve her tarafını ilgilendiren bu dilekler, memleket ihtiyaçlarının çeşitli konuları şu noktalarda toplanmıştır.”⁷⁰ Söz konusu, dilek ve istekler, Dilek Encümeni Raporu'ndan 25 Mayıs-30 Mayıs 1939 tarihli Ulus Gazetesi'nden ve 30 Mayıs 1939 tarihli Yeni Sabah⁷¹ gazetelerinden yararlanılarak (Tablo1) yer verildi. Dilekler ve istekler ilgili bakanlıklara göre tasnif edilmiştir:

67 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 3.

68 Asım Us, **Asım Us'un Hatıra Notları, 1930'dan 1950'ye Kadar Atatürk ve İnönü Devirlerine Ait Seçme Fıkralar**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, s. 358; Çetin Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 3. Basım Aralık 2003, s. 51.

69 Cemil, Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)** C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41.

70 **Ulus Gazetesi**, 25 Mayıs 1939, s. 5.

71 **Ulus Gazetesi**, 25-26-27, 28, 29, 30 Mayıs 1939, **Yeni Sabah Gazetesi**, 30 Mayıs 1939.

**Tablo 1: CHP Beşinci Büyük Kurultay’ına Gelen Dileklerin
İlgili Bakanlık ve Kuruluşlara Göre Dağılımı**

Başbakanlığa (Başvekâlet) ait dilekler, Başvelaket müsteşarı Vehbi Demirel’in huzurunda görüşüldü	<ul style="list-style-type: none"> • İnönü savaşının meydana geldiği alanda piyade siperlerinin olduğu yerde İnönü heykelinin dikilmesi kabul edilmiştir.
Evkaf Umum Müdürlüğü (Vakıflar Genel Müdürlüğü) ile ilgili dilekler, Vakıflar Genel Müdürü Fahri Kiper’in Huzurunda görüşüldü.	<ul style="list-style-type: none"> • Cami ve eski eserlerin tamiri • Arazi temlik (mülk olarak vermek) • Türlü dilekler: Mezarlıklarla ilgili dilekler, Havza kaplıcalarının ıslahı ve İcarei zemin vergisinin kaldırılması
Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü ile ilgili dilekler, Beden Terbiyesi Genel Direktörü General Cemil Taner’in	<ul style="list-style-type: none"> • Beykoz, Fatih ve Üsküdar semtlerinde birer saha yapılmasına ilişkin dilekler
Meteoroloji genel müdürlüğü ile ilgili dilekler, Genel Müdür Tefik Noyan’ın huzurunda	<ul style="list-style-type: none"> • Manisa Salihlide bir istasyon açılmasına dair dilek
Adalet Bakanlığına (Adliye Vekâleti) ait dilekler, Adliye Vekili Fethi Okyar huzurunda görüşüldü.	<ul style="list-style-type: none"> • Denizli, İstanbul (Üsküdar), Kayseri (Develi) nin adliye binası yapılması dileği • Cezaevi inşaatı dileği • Hâkim tayini • Bahçe hırsızlığının önüne geçilmesi • İcra ve adli harç kanunlarında değişiklik • Hayvan hırsızlığının önüne geçilmesi • Mahkeme tesisi • Noter Tayini • On liraya kadar alacak davalarına ihtiyar heyetlerinin de bakabilmesi • Boşanma işlerinde kolaylık gösterilmesine dair dilek

<p>MM Vekâletine dair dilekler, Vekâlet Ordu Dairesi Başkanı General Abdi Pandır'ın huzurunda görüşüldü.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Antalya (Korkuteli) ve Kırşehir'de birer askeri alay veya Kıt'a bulundurulması • Memnu mıntıkalar (girilmesi yasak yerler) işaretlenmesi ile ilgili Kırıkkale dileği
<p>İçişleri Bakanlığına (Dâhiliye Vekâleti) ait dilekler, Vekil Faik Öztrak'ın huzurunda görüşüldü.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Belediye işleri: yeni belediyeler yapılması ve belediye memurlarına emeklilik maaşı bağlanması • Nüfus işleri: Evlenme işlerinin hafifletilmesi, kayıtsız çocukların nüfusa kaydı, gizli nüfusun cezasız yazılması, nüfus memuru tayini ve Evlenmeyi teşvik için evlenmeyenlerden muayyen bir vergi alınması. • Nahiye, kaza olması istenen yerlerle ilgili dilekler • Hükümet Konaklarının yapımı ile ilgili dilekler • Polis teşkilatı sayısının artırılması ile ilgili dilekler • Köy İşleri ile ilgili dilekler
<p>Maliye Bakanlığına (Maliye Vekâleti) ait dilekler, Vekil Fuat Ağralı'nın huzurunda görüşüldü.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Vergi üzerine dilekler: Hayvan Vergisinde indirim yapılması ve vergi alınmaması dilekleri, Yol, Bina ve Arazi Vergisi bakayasının affı, Motorlu değirmenlerde köylünün öğüttüğü undan vergi alınmaması dileği, Buğday Koruma Vergisi, Köylerdeki Bina Vergilerinin kaldırılmasına ilişkin dilek, Çeltik Muamele Vergisi

<p>Eğitim Bakanlığına (Maarif Vekâleti) ait dilekler, Vekil Hasan Ali Yücel'in huzurunda görüşüldü</p>	<ul style="list-style-type: none"> • 85 yerde ortaokul açılmasına ilişkin dilekler • Ankara'da Milli Kütüphanenin açılmasına karar verilmiştir. • Lise, sanat okulu açılması dileği, Milli Kütüphane açılması, • Okul kitaplarının ucuzlatılması, • Özel okullarda sınavın devlet tarafından yapılması
<p>Bayındırlık, Haberleşme, Ticaret ve İktisat Bakanlığına (Nafia, Münakalat, Muhaberat, Ticaret ve İktisat Vekâleti) ait dilekler, Nafia Vekili General Ali Fuat Cebesoy, Muhabere ve Münakale Vekili Ali Çetinkaya huzurunda görüşüldü.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Demiryolları ve limanların inşaatı dileği • Zahire hangarlarının yapılması dileği • Posta merkezi açılması dileği • Halka ucuz radyo temini dileği
<p>İktisat Vekâleti ile ilgili dilekler, Vekil Hüsni Çakır huzurunda görüşüldü</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Şeker, mazot ve gazın ucuzlatılması dilekler • Fabrika İnşaatı
<p>Ticaret Vekâleti ile ilgili dilekler, Vekil Cezmi Erçin'in huzuru ile tetkik olundu</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Afyon işi satım işlerinin kolaylaştırılması
<p>Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına (Sihat ve İçtimai Muavenet Vekâleti) ait dilekler, Vekil Dr. Hulusi Alataş'ın huzurunda görüşüldü</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Bataklik kurutulması • Dispanser açılması • Doğumevi ve sanatoryum açılması • Eczane açılması ve sayısının arttırılması • Frengi ve sıtma mücadelesi, Hükümet tabibi

<p>Gümrük ve Tekel Bakanlığına (Gümrük ve İnhisar Vekâleti) ait dilekler, Dilek Vekili Raif Karadeniz'in Huzurunda görüşüldü.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • İspirtolu içkilere ait işler: Şarap fabrikalarının yapımı, içki fiyatlarının indirilmesi • Tütün fiyatlarının indirilmesi, • Tuz fiyatlarının indirilmesi
<p>İraat Bakanlığına (Ziraat Vekâleti) ait dilekler, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen huzurunda incelendi.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Orman işleri: Orman mahsullerini toplama işlerinde kolaylık gösterilmesi ve Devlet ormanlarındaki yabancı fidanların halka meccanen (ücretsiz) verilmesi. • Veteriner işleri: damızlık ihtiyacının karşılanması • Ziraat işleri: alet, makine, tohum, çubuk, fidan temini veya bunların ucuzlatılması • Yardım ve zirai krediler hakkındaki dilekler
<p>Emlak ve Eytam bankasıyla ilgili dilekler: Umum Müdür Cevdet Gölet'in huzuru ile görüşüldü.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Şube açılmasına ilişkin dilekler
<p>Çocuk Esirgeme Kurumu ile ilgili dilekler Kurum Başkanı ve Kırklareli mebusu Dr. Fuat Umayın ile görüşüldü</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Çocuk esirgeme kurumuna ait olan ve tütünden alınan hisse ile köy çocuklarına da yardım edilmesini isteyen Kocaeli (Gölcük) dileği • Kimsesiz çocuklar için devlet yurtları açılması

<p>Hatay'da parti teşkilatlanması henüz olmadığı için teşkilat ve dilek kongreleri yapılamadığından, Hatay delegelerinin ayrıca ilettikleri dilekleri</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hatay'da büyük sıtma yuvaları teşkil eden Amik bataklığının kısa zamanda kurutulması, Hatay'da en kısa zamanda sıtma ve trahom mücadelesi teşkilatının kurulması • Eti Türkleri arasında Türkçe dilinin kısa bir zamanda yayılması için Maarif ve Parti cephelerinden acil hareketler faaliyetlere geçilmesi • Antakya'da bir memleket hastanesinin yapılması, Demiryolunun Antakya'ya kadar uzatılması, Ziraat bankası ile diğer ticaret bankalarının kurulması, Hatay ile Türkiye arasındaki iktisadi mübadeledeki kayıtların derhal kaldırılması, İskenderun limanının vücuda getirilmesi
---	--

Her ne kadar yurdun her tarafından gelen dilekler dense de, Tek Parti döneminde CHP'nin Doğu illerinin bir çoğunda örgütlenmesinin olmaması gözden kaçırılmamalıdır. 1939 V. Kurultay delege listesine bakıldığında, dikkat çekici noktaları şöyle sıralayabiliriz: Ağrı (3 milletvekili), Bingöl (2 milletvekili), Bitlis (2 milletvekili), Diyarbakır (7 milletvekili), Elazığ (5 milletvekili), Hakkâri (1 milletvekili), Manisa (6 milletvekili), Mardin (7 milletvekili), Siirt (4 milletvekili), Tunceli (3 milletvekili), Urfa (6 milletvekili), Van (3 milletvekili) illerinin delegeleri yok, sadece milletvekilleri Kurultay'a katılmıştı.⁷² CHP'nin parti (ocak, bucak, kaza ve il) örgütlenmesinin olmadığı Doğu illerinde⁷³, halkın dilek ve istekleri doğrudan üst mekanizmalara taşınamıyor ve Dilek Sistemi bu illerde işlemiyordu. Sadece illerin yerel yöneticileri ve bölge müfettişleri⁷⁴ aracılığıyla ihtiyaçlar saptanıp üst mekanizmalara iletiliyordu.

72 V. CHP Büyük Kurultay Delege ve Milletvekili tam listesi için Bkz. **CHP V. Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939**, 1939 Ankara Ulus Basımevi, s. 10-18.

73 CHP'nin Tek Parti döneminde Doğu Örgütlenmesi için Bkz., Murat Turan, **CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)**, Libra Kitap, 2011, İstanbul.

74 Umumi Müfettişler hakkında detaylı bilgi için Bkz., Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İletişim Yayınları, 2010, İstanbul.

Bakanlar ve Genel Müdürlerin huzurunda görüşülen dilek ve isteklerin tüm detaylarının burada verilmesine imkan yoktur. Ancak çalışmanın amacına hizmet edecek şekilde, dilek ve isteklerin sosyo-ekonomik çözümlemesini; Modernleşme, Eğitim, Adalet, Ekonomi, Sağlık ve diğer konularla ilgili dilekler, alt başlıkları şeklinde değerlendirmeye çalışılacaktır.

Modernleşme Projesi Bağlamında Dileklerin Analizi

Atatürk'ün başlattığı modernleşme hareketlerinin en başında hukuksal düzenlemeler yer alıyordu. Toplumsal yapıda istenilen modern değişim ve dönüşüme, İsviçre'den Medeni Hukuk (1926), Almanya'dan Ticaret Hukuku (1926), İtalya'dan Ceza Hukuku (1926) alınarak ve hukuksal zorunluluk ile yön verilebileceği düşünülüyordu. Ancak modernleşme bağlamındaki bu hukuksal uygulamaların beraberinde bazı sorunları getirdiği, Kurultay'a iletilen dilek ve isteklerde görülmektedir. Başka toplumların ihtiyaçları için yürürlüğe konulan hukuki uygulamaların bir başka toplum tarafından uygulanması ve kabul görmesi sosyolojik olarak bazı zorlukları da beraberinde getirmekteydi. Söz konusu hukuksal yenilik ve uygulamalar, kendi iç dinamikleriyle meydana gelmediği için, toplumsal yapıda yavaş ve sorunlu olmaktaydı. Özellikle de, Medeni Hukuk alanındaki uygulamaların toplumsal pratiğe yansımada, hukuksal olan ile gelenekselin uyumsuzluklarından doğan sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların, dilek ve isteklere yansıdığına tanık oluyoruz. Hükümet, halkın hukuksal düzenlemelere uyması için bazı yaptırımlar uygulamaya koymuştu. Hükümetin bu uygulamaları karşısında da halkın, hükümetten yaptırımlarını yeniden düzenlenmesi ya da kaldırılmasına yönünde dilek ve isteklerde bulunduğunu görüyoruz.

Söz konusu durumu, "Kayıtsız Çocukların Cezasız Yazılması" ve "Resmi Nikah" dileği örneğinde aşağıdaki şemada formüle edebiliriz:

Yukarıda formüle edilen, “kayıtsız çocukların nüfusa kayıt edilmeleri ve bu güne kadar kayıt yaptırmamış olan vatandaşların cezasız nüfusa kayıt edilmele-
rinin teminine ilişkin dilek”⁷⁵ şu gerçeği sergilemektedir: çocukların nüfusa ka-
yıt olabilmeleri için anne-babalarının resmi nikah yaptırmaları zorunluluğu var.
Dolayısıyla çocuklarını kayıt yaptırmak isteyenlerin de öncelikle para cezasını
ödemesi gerekiyor. Oysa çocuklarını nüfusa kayıt yaptırmalarını zorunlu hale
getiren ceza, fakirlik içindeki halk için işi daha da zorlaştırmaktaydı. Halkın ka-
yıt yaptıramamasının en önemli nedeni ise nikâhlarının resmi olmamasından ve
çok eşle evli olmasından kaynaklanmaktaydı. Evlenme işlerinin hafifletilmesine
ilişkin Bilecik, Çorum, Denizli ve Yozgat Vilayeti dilekleri görüşülerek, evvelce
600 kuruştan ibaret olan evlenme harç masrafının 261 kuruşa indirilmesi ve
evlenme kâğıtlarının da parasız verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁶ Böylelikle resmi
nikâh sorununa getirilmeye çalışılan çözümle birlikte, kayıtsız çocukların ceza-
sız nüfusa kaydına ilişkin dileğe de şöyle cevap verilmişti: “kayıtsız çocukların
nüfusa kaydı, gizli nüfusun cezasız yazılması için Afyon, Çorum, Denizli vs.
Vilayetler dileğinin 2576 numaralı kanuna göre bir buçuk ay müddetle cezasız
olarak yapılan bu nevi nüfus muamelelerinin görülen lüzum üzerine kayıtlarının
bir sene daha uzatıldığı bundan sonra bir daha uzatılma veya affının halk üye-
rinde ruhi ve içtimai bakımdan iyi bir tesir yapmayacağı gibi mübalatsızlığa da
yol açar. Nüfusu çok olan kazalara bağlı uzak mesafedeki nahiyelere bütçe mü-
saadesi nispetinde birer nüfus memuru tayininin hükümetçe tahakkuk ettiril-
mesi düşünülen gayelerden biri olduğu, Evlenmeyi teşvik için evlenmeyenlerden
muayyen bir vergi alınması işinin henüz tetkik edilmeyen bir mevzu bulunduğu
anlaşıldı.”⁷⁷

Cumhuriyet tarihine “bekârlık vergisi” olarak geçen, aslında tam olarak
uygulanamayan evlenmeyi teşvikin dilek ve isteklerde yer aldığına tanık oluyo-
ruz. Birinci Dünya Savaşı sadece siyasi sonuçlar doğurmamış, ülkenin demog-
rafik yapısını da etkilemişti. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren evlenmenin
özendirilmesi ve nüfus artışı sürekli olarak desteklenmiştir. Bekârlık Vergisi, uy-
gulamaya girmese de, bekârlığı caydırmaya yönelik kanun teklifleri verilmiş ve
dönemin basınında sürekli tartışılmıştır. “Atatürk ve yönetici kadrosu 1926’dan
itibaren nüfusu arttırmak için doğrudan ya da dolaylı olarak bir çok düzenleme

75 **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1939, s. 6.

76 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 11.

77 **a.g.e.**, s. 11.

yaptılar.”⁷⁸ 1920’li yıllarda ihtiyaç duyulan genç nüfus eksikliğine çözüm bulmaya çalışan bir kanun teklifinde 25 yaşını doldurup henüz evlenmemiş olan 25 yaş erkeklerden vergi alınmasını istiyordu. Aynı teklif, 1921’de evliliğin başlangıcı 18 sonu 25’tir diye bir kanun teklifi daha verildi ve yine kabul edilmedi. Ancak Bekârlık Vergisi Kanunu Türkiye’nin hem askeri hem de ekonomik açıdan zorluklarla karşılaştığı her dönem sürekli gündeme gelmeye devam etti. Nitekim 1929 ekonomik iç hazinenin artırılması için 1929’da bekârlık vergisinin alınması kanun teklifinde bulunuldu. 1930 da bir kez daha yenilenen vergi teklifinde evlenme yaşı erkeklerde 17, kızlarda ise 15’ti. II. Dünya Savaşı’nda da bir kez daha kanun teklifi sunuldu, ancak kabul edilmedi. Hükümet 1944 yılında gelir vergisi kanunu görüşürken kanunun 90. maddesi ile “bekârlık zammı” başlığı altında yasalaştı.⁷⁹

Boşanma işlerinde kolaylık gösterilmesine dair olan Ordu Vilayeti dileği önemli bir tartışma konusu olmuştur. Boşanma davalarının kolaylaştırılmasına ilişkin dileği, Adliye Vekili Fethi Okyar, bu konudaki kanunların yeterli olduğunu ve ayrıca bunun toplum düzeni açısından sakıncaları olacağını bildirerek reddetmiştir.⁸⁰ “Ayrılık kararının kaldırılması hakkında yapılan müzakere ile ortada yalnız karı-koca meselesi olmayıp, fevri asabiyetlerin geçici mahiyetleri ve yetim düşecek olan ve hiçbir suçu olmayan çocukların düşünülmesi icap edeceği öne sürülerek genel ahlak ve toplumsal boyutuyla oldukça hassas olan bu meselelerin inceden inceye tetkike değer bir mevzuu olduğu anlaşılmıştır.”⁸¹ Boşanma ile ilgili takınılan bu tutumu, CHP’nin muhafazakâr eğilimlerinin bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz. Tek Parti dönemi boyunca “radikal” bir modernizm projesinin uygulanmıştır. Türkiye’de modernleşme sürecinin muhafazakâr bir tarzda ilerlemesine yön verilmiştir.⁸² Kemalizm gerçekten de, büyük ölçüde bir sürekliliğe sahip olduğu İttihatçı siyasal düşünceyle ilerleme fikrinin temellerini Fransız Devrimi ve Aydınlanmadan alması nedeniyle muhafazakâr siya-

78 Yaşar Semiz, “1923–1950 döneminde Türkiye’de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi), **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 27 (2010): 423-469, s. 430.

79 a.g.e.

80 **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1939, s. 6.

81 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 8.

82 Özgür Gökmen, “Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisinde Muhafazakâr Yönelimler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık** (iç), C: 5 İletişim Yayınları, 2005, S: 132-153, s. 133.

sal düşüncenin karşısında oldu. Birbirine karşıt görünen siyasal tutumlar geleneksellik-modernizm, muhafazakârlık-radikalizm, milliyetçilik-toplumculuk Cumhuriyetin ilk yıllarında yan yana bir çok durumda da iç içe var oldular.⁸³ CHP'nin ideologu Ziya Gökalp'in de hars ve medeniyet ayrımında dikkat çektiği gibi var olan kültürün temel değerlerini koruyarak harsçı bir tutum sergilemiş, başlattığı modernleşme süreciyle de Batı medeniyeti içerisinde yer almaya mücadelesini sürdürmüştür. Öyle ki, CHP'nin muhafazakâr eğilimine bir örneğini de 1939 V. Kurultayında yapmış olduğu bazı program değişikliklerinde de görmek mümkün; Programın Milli Talim ve Terbiye bölümünün 4. maddesi Halk Terbiyesi'nin b şıkkında; “Asrımızda sinemanın halk kitlelerinin ahlak ve karakteri üzerine yaptığı müspet ve menfi tesirler göz önüne getirilerek milletimizin yüksek ahlakını ve sahabetli karakterini ifsat etmeyecek ve bilakis manevi bünyemizin Sihat ve selametini temin edecek bir terbiye vasıtası olarak inzibat altına alınması ve alakadar makamlarca daha sıkı bir murakabeye tabi tutulabilmesi için eski 50. maddenin bu işe tesiri ve yeni program projesinde 30. madde olarak tespit edilmiştir.”⁸⁴ CHP bir taraftan modernleşme politikası izlerken öte yandan da milletin yüksek ahlakını ve değerlerini korumaya çalışıyordu.

Sonuç olarak denilebilir ki, Kurultay'a sunulan bu dilekler bir anlamda, Ankara'daki parti tarafından, TBMM tarafından yasalaştırılan kanunların uygulamasında ortaya çıkan uygulama sorunlarının halk tarafından Ankara'ya iletilmesi sürecidir.

Eğitim ile İlgili Dilekler

Atatürk döneminde, eğitsel ve kültürel yapının yeniden inşası, Batı medeniyetiyle bütünleşmiş, gelişmiş pozitivist bakış açısına sahip, modern ulusal dayanışmacı bir toplum meydana getirmeye yönelik olmuştur ve cumhuriyet eğitiminin başlıca hedefi çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak ve geçmektir.⁸⁵ Ancak, Kurultay'a ulaşan dileklerden de anlaşıldığı üzere, eğitim imkanlarının çok kısıtlı olduğunu anlıyoruz. Cumhuriyetin ilk yıllarında okuma yazma oranı %5-10 ve bu oran köylerde %1'e düşmekteydi. Eğitimle ilgili gelen dilekler arasında 85 yerde ortaokul ve lise açılması dileği vardı. 1938-1939 öğretim yılında ortaokul

83 a.g.e., s. 132-133.

84 **Ulus Gazetesi**, 1 Haziran 1939, s. 4.

85 Filiz Meşeci Giorgetti, Betül Batır; “İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 13-14, 2008, s. 27-55, s. 28.

kul sayısı 228'di ve lise sayısı ise 75'ti.⁸⁶ “Vilayet ve kazalarda yeni liselerin açılması konusundaki dileklere cevaben, mevcut liselerin takviyesi yapıldıktan sonra yeniden lise açılması düşünülmektedir. Parti programına göre mevcut liselerin takviye edilmesi emrolunmaktadır. Bu nedenle yeni lise açmadan, eldeki liselerin takviyesi tamamlanacak ve daha sonra yeni liseler açılacaktır.”⁸⁷ ifadesiyle dilekler bir süreliğine ertelenmiştir. 85 yerde ortaokul açılması dileğine ilişkin olarak hükümetin son dört yılda 41 yerde ortaokul açtığı ve bakanlığın plan ve program çerçevesinde 295 yerde ortaokul açmayı amaçladığı ve milli eğitim bakanlığının yapacağı eğitim şurasında verilecek karara göre ortaokul açılacak yerlerin sıraya konması ve bina yapmak gibi yardımda bulunan yerlerin ön safhada alınması muvaffak görüldü⁸⁸ açıklaması yapılmıştır. Sanat okulu açılması dileği, “Kars, Iğdır, Kayseri, Seyhan, Trabzon, Çoruh (Muğrul) Vilayetlerinde istenen sanat mektepleri hakkında ise, bu gibi müesseselerin günden güne artırılmasının Vekâletin en yüksek emellerinden bulunduğu ve imkan ve eleman nispetinde tezyit ve teşmil kılınacağı konuşuldu”⁸⁹ şeklinde belirtilmiştir. Son dört yılda, 41 yerde ortaokulun açılmış olması ve ortalama her bir yıla on ortaokulun düşmesi, dönemin sosyo-ekonomik koşullarının oldukça kötü ve zor olduğu bilgisini vermektedir.

Eğitimle ilgili diğer dilek ve istekler ise şöyleydi: Özel mekteplerde imtihanların adil olmaması konusundaki dilek yerinde bulunmuş, bu nedenle, her talebenin aynı ilim ve fikir seviyesinde olması için ilk, orta ve liselerde bir devlet sınavı yapılması kararı verilmişti. Bu karar, “Hususi mekteplerde talebeye müsamaha yapılmasına müsaade edilmeyecek”⁹⁰ başlığı ile haber olmuştu. Kitapların pahalı olduğu yönündeki dileğe karşılık, ülkemizde kitapların Avrupa memleketlerinden herhangi birisinden üç dört kat daha ucuza satılmakta olduğu ve Bakanlığın talebi karşılamak üzere bol yapraklı ve çok ucuz satılacak defterler hazırlanmakta olduğu bildirilmişti. Milli Kütüphane'nin açılması kararı da burada alınmıştı.⁹¹

86 Giorgetti, Batır, **a.g.e.**, s. 50.

87 **Ulus Gazetesi**, 31 Mayıs 1939, s. 7.

88 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 17.

89 **a.g.e.**, s. 17.

90 **Yeni Sabah Gazetesi**, 31 Mayıs 1939, s. 1.

91 **Ulus Gazetesi**, 31 Mayıs 1939, s. 7.

Eğitim konusunda Kurultay’a sunulan dilekler, daha çok okul açma, ders araç-gereçleri ile ilgili olup, eğitim çalışanları ile herhangi bir dileğin olmaması da dikkat çekicidir.

Adliye ile İlgili Dilekler

Adliye Bakanlığı ile ilgili dileklerin oldukça yoğun olduğuna tanık oluyoruz. Bu dilekleri üç kategoriye ayırarak şu şekilde değerlendirebiliriz: 1. Adliye binası ve cezaevleri yapımı ile ilgili dilekler, 2. Hâkim ve Noter tayini ile ilgili dilekler, 3. Kanuni düzenlemelere ilgili dilekler.

1. Adliye binası, cezaevleri yapım ve mahkeme tesisi: Çanakkale, Denizli, İstanbul (Üsküdar), Kayseri (Develi) nin bu adliye binası dileği sırasıyla temine çalışılmakta nitekim bu sene tahsisatla Kastamonu ve Manisa adliye binalarının yaptırılacağı ifade olunarak olumlu bir cevap verilemediğini görüyoruz. Antalya, Gümüşhane, Erzincan ve Üsküdar’ın ceza evleri inşaatının ön sırada olduğu izah edildi. Mahkeme tesisi: nerelerde ne gibi mahkemelerin gerektiğinin yeniden saptandıktan sonra dilekte mevcut yerlere de kadro gönderileceği beyan olunmuştur.

2. Hâkim ve Noter tayini, Hâkim tayinine ilişkin mevcut kadronun 275 olduğu ve her sene tezyit olunan kadro mucibince boşlukların doldurulmasına çalışıldığı cihetle dilekte mevzubahis olan yerlerin de bu meyanda kapatılacakları bildirildi.⁹² Ankara’ya üçüncü noter tayin edildiği fakat araştırma sonucunda Beykoz (İstanbul) lüzum olmadığı anlaşılmıştır.⁹³

3. Kanuni düzenlemelere ilişkin dilekler: Bahçe hırsızlığının ve hayvan hırsızlığının önüne geçilmesi için cezanın ağırlaştırılmasına ilişkin dilek, icra ve adli harç kanunlarında değişiklik, Borçlarını veremeyenler hakkında yeni hüküm ilavesine ilişkin dilekler⁹⁴ görüşülmüştür.

Mahkemelerin yetersizliği, davaların çok uzun sürmesi, dönemin en öne çıkan sorunlarından biriydi. Öyle ki, Atatürk, SCF’nin kurulması kararını aldığı yemekte, Samsun Valisi Kazım Paşa’ya ülkenin durumunu nasıl gördüğünü sorar, Kazım Paşa’da, halkın, özellikle de, mahkeme işlerinin sonuçlanmadığın-

92 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 7.

93 **a.g.e.**, s. 8.

94 **a.g.e.**, s. 5.

dan şikayetçi olduğunu söylemişti.⁹⁵ Söz konusu durumun dileklere de yoğun bir şekilde yansdığına tanık oluyoruz.

Ekonomi İle İlgili Dilekler

Sanayi geliri olmayan yeni Türkiye, devletinin gelir kaynaklarını oluştururken vergiye ağırlık vermiştir. Dönemin sosyo-ekonomik özellikleri çerçevesinde alınan vergiler vatandaş zorluyordu. Bu nedenle, ekonomik içerikli dileklerin en yoğun olduğu alan vergi affı ya da vergilerin düşürülmesi yönündeydi. Üç aylık yurt gezisinde Atatürk en çok halkın vergilerden şikayetiyle karşılaşmıştır, “her gittiğimiz yerde halk müştereken vergilerin ağırlığından şikayet etti. Hiç bir yere tahsilat tam olmamış, hacizsiz hatta hapissiz vergi tahsili yapılmamış.”⁹⁶ Halktan alınan, Buğday Koruma, Çeltik Muamele, Hayvan, Yol, Bina ve Arazi Vergisi gibi vergilerin kaldırılması ya da düşürülmesi dilekleri⁹⁷ görüşülmüştü.

Ekonomik içerikli diğer dilekler ise, bazı mallarda (şeker, mazot, gaz vs. maddelerinin fiyatlarının düşürülmesi yönünde olmuştur.

Ayrıca, her taraftan fabrika veya imalathanenin yapımı dilek ve isteği de Kurultay’a taşınmıştı. Bu dilek karşısında İktisat Bakanı’nın şu açıklaması dikkat çekicidir:

“Devletçi iktisadın bir sistem ve program dahilinde hareket etmek mecburiyetinde olduğu ve esasen plan harici fabrika ve imalathanelerin şahsi teşebbüsle meydana getirilmesinin mümkün bulunduğu ve sürprodüksiyon endişesiyle konulan kanuni kayıt ve tahditlerinin kaldırılmasının düşünüldüğü, bununla beraber memleketin her tarafından yapılan fabrika tesisi dileğinin birer zaruret ifadesi olduğunun göz önünde tutularak her bir yer dileği hakkında ayrı ayrı araştırmalar yapılacağı ve nitekim Erzurum ve Bursa’da birer şeker fabrikası tesisi mevzubahis olduğunu bildirdi.”⁹⁸

1930’larda uygulanan devletçi politikaların bir gereği olarak, 1933 yılında çıkarılan rekabeti önleme nizamnamesi olarak uygulamaya konulan kanun ve

95 Fethi Okyar, “Ali Fethi Okyar’ın SCF Anıları”, **Fethi Okyar’ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye** (iç.), Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, Şubat 1999, S: 91-162, s. 95-96.

96 Başar, **a.g.e.**, s. 64.

97 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 16.

98 **a.g.e.**, s. 21.

uygulamaların kaldırılmasının düşünüldüğünü ve girişimcilerin de fabrika ve imalathane açmasının söz konusu olacağına belirtilmiş olması dikkat çekicidir. Bakanın bu sözlerinde, Bayar'ın bir yıllık (1937-1938) Başbakanlığı dönemindeki liberal uygulamalarının etkisinin olduğu sonucuna da varabiliriz. Ancak, çok partili siyasal hayata geçene kadar, bunun pek de böyle olmadığı görülmüştür. Yine de, İnönü'nün katı devletçiliği içerisinde, bu sözlerin sarf edilmesi, girişimcilik için küçük bir ışık niteliğindedir.

Dilek ve isteklerin yoğunlaştığı ve halkın asıl önemseydiği, hem vergi indirimini hem de bazı malların fiyatlarının düşürülmesi türünden ekonomik içerikli dileklere olumlu cevap verilmediğine tanık olundu.

Sağlıkla İlgili Dilekler

Yurdun pek çok yerinden gelen dileklerin yoğunlaştığı diğer bir alanın da sağlık olduğunu görüyoruz. Bataklıkların kurutulması, hastane, dispanser, doğumevi ve sanatoryum, eczane açılması, ebe ve hükümet tabibi gönderilmesi, frengi ve sıtma mücadelesinin yapılması gibi dilekler Kurultay'ın gündemine ulaştırılmıştı.

Gerçekten de, Encümen Raporu'nda yer alan şu istatistik, dönemin sağlık koşullarının ne kadar yetersiz olduğunu gösterir niteliktedir. “Memleketimizde 10.000 nüfusa yedi yatak isabet etmekte imiş. Bu nisbetin 10 senede 15'e çıkarılmasının programlaştırıldığı, Çoruh, Erzurum, Kütahya hastane işlerinin de bu program dahilinde olduğu anlaşıldı.”⁹⁹ Hastanesi, eczanesi, ebesi, hekimisi olmayan yerlerin varlığı, dönemin sosyo-ekonomik koşullarının kısıtlılığını gösterir niteliktedir.

Diğer Dilekleri

Tabloda yer alan, ancak tüm detayları ile çalışmada yer verilemeyen ama önemli sayılabilecek bazı dilekleri burada değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Başbakanlıkla ilgili dilekte, dikkati çeken ve karara bağlanan bir dilek var o da: İnönü Savaşı'nın meydana geldiği alanda, piyade siperlerinin olduğu yerde, İnönü heykelinin dikilmesi dileğidir ve kabul edilmiştir.¹⁰⁰ Bu dileğin, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının ilk yılına denk gelmesi tesadüf olmasa gerek.

99 a.g.e., s. 24.

100 a.g.e., s. 4.

Milli Şef olmasıyla birlikte, İnönü'nün statüsüne övgünün oldukça yaygın bir tutum olduğuna tanık oluyoruz. Bu dönemde, İnönü'nün hayatı ile ilgili de pek çok övgü niteliğinde yayın yapılmıştı. Öte yandan da, İnönü'nün de, Atatürk'ten sonra kendi imajını yaratıcı ve yüceltici uygulamaları olmuştu. İnönü'ye atfen yapılan at yarışları, düzenlenen kır gezileri, ansiklopedi ve kitapların ona ithaf edilmesi, bir takım yerlere onun isminin verilmesi, ona bir takım unvan ve payelerin layık görülmesi, bunlar arasındadır. Çeşitli sanat, eğitim, sportif ve kültürel faaliyetlere yönelik olarak verilen armağanlar: 'İnönü Değerlendirme Armağanları', 'İnönü Özendirme Armağanları' adlarını taşımaktaydı.¹⁰¹

Dikkati çeken ve karara bağlanan, ayrıca basında da geniş yer bulan, üzerinde durulması gereken bir diğer dilek de halka ucuz radyo temini dileğidir. Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya, verdiği cevapta, bu hususta bir kanun lahiyası teklif edilmek üzere bulunduğunu, bu surette halkın 17-25 lira arası fiyatlarla birer radyo sahibi olabileceklerini ve halkın bunları kolaylıkla kullanabilmesi için ayrıca tedbirler derpiş edildiğini ve köylerin radyolanması için idarelerinin mecbur tutulmasını kaydetmiştir.¹⁰² Halka ucuz radyo verileceğine dair karar, dönemin basınında büyük puntolarla yer almıştı.

I. Dünya Savaşı yıllarında, etkili bir propaganda aracı olarak radyo kullanımında patlama olmuştu. Türkiye'de devlet, 1930'lardan başlayarak radyo ile ilgilenmeye başlamıştır. Radyonun anında ve yaygın bir etkiye sahip olduğunun anlaşılmasından sonra 1936'da çıkardığı bir kararname ile devlet radyonun yönetimini doğrudan ele aldı ve radyoculuk tarihimizde 'devlet tekelinde ve yönetiminde radyo' diye adlandırılan bir döneme geçildi.¹⁰³ Bu dönemde, nüfusunun çoğunluğu köyde yaşayan köylüler için "Ziraat Takvimi Saati" gibi eğitim programları düzenleniyordu, "Ancak teknik problemler nedeniyle radyo çok iyi bir şekilde dinlenemiyordu.¹⁰⁴ Devletin tekeline geçen radyo halkla hükümet arasındaki tek iletişim aracı niteliğindediydi. Hem Devletin, hükümetin ve CHP'nin halkına kendi varlığın hissettirebileceği bir araç olarak hem de halkın dış dünya ile bağlantısını kurabileceği yaygın ve etkili (çünkü diğer araçlardan gazeteye

101 Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 56.

102 **Ulus Gazetesi**, 30 Mayıs 1939, s. 6; 31 Mayıs 1939, s. 7.

103 Mehmet Özçağlayan, "Türkiye'de Radyo Yayıncılığının Gelişimi 1926-1991", **İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi**, S: 14, 2002, s. 529- 557, s. 534-535.

104 Tuğrul Eryılmaz, "Radyo ve Radyoculuk", **Radyo ve Radyoculuk** (iç.), Der: Sevda Alan-kuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları: 8, İstanbul, 2003, S: 79-104, s. 85.

herkesin hemen ulaşması imkanı oldukça kısıtlıydı) bir araç olarak radyo temini önem kazanmıştır. Bu nedenle, kanuni bir düzenlemeyle halka ucuz radyo dağıtılması kararı, iki tarafı da olumlu birbirine bağlayan bir karar olmuştur. Öyle ki, devletin tekelinde olmayan radyo yayını için devlet halka ucuza radyo dağıtma kararı alır mıydı?

Bazı yerleşim yerlerinin, belediye, nahiye, kaza olması yönünde dilekler olmuştur. Belediye memurlarının tekaüt (emeklilik) haklarının tanınmasına dair Isparta Vilayeti dileğine karşı, genel bütçeden temini olmayan bir sigorta usulünün tatbikine gidilmesinin düşünüldüğünü belirtilmiştir. Hükümet Konağı yapımı dileklerine ilişkin, hiç binası olmayan doğu vilayetlerinden başlayarak, Garp Vilayetlerine doğru hükümet konakları inşasına bir plan dâhilinde devam edilmekte olduğu; yangın ve harap olan binaların tercihan yapılması gerektiği encümenimizce uygun görülmüştür. Polis teşkilatı sayısının arttırılması, köy işlerine ilişkin dilekler de görüşülmüştür.¹⁰⁵

Ziraat işlerine ilişkin dileklerin büyük bir çoğunluğu, alet, makine, tohum, çubuk, fidan temini veya bunların ucuzlatılması ve ıslahına ilişkin olmuştur. Memur istenilen yerlere de bu sene kadroya alınacaklardan kısmen gönderileceği bildirdi. Yardım ve zirai krediler hakkındaki dileklerin yerine getirileceği, tetkikat neticesinde lüzum görülen yerlere şube açılmasına veya ajan gönderilmesine çalışılacağı ifade edilmiştir. Orman işlerine ilişkin, Orman mahsullerini toplama işlerinde kolaylık gösterilmesi çareleri aranacağı bildirildi. Veteriner işleri dileğine ilişkin: damızlık ihtiyacını her yerde karşılamak için çalışılacağı ifade edildikten sonra aşı parasının onda bire kadar indirildiği ve bir kısımlarına da büsbütün parasız olarak dağıtılmaya başlandığı bildirilmiştir.¹⁰⁶

Çocuk Esirgeme Kurumuna ait olan ve tütünden alınan hisse ile köy çocuklarına da yardım edilmesini isteyen Kocaeli (Gölcük) dileğinin yerine getirildiği bu kurumun başkanı ve Kırklareli mebusu Dr. Fuat Umay'ın izahından anlaşılmıştır.¹⁰⁷ Çok çocuklu yardım işine hükümetin fazla ehemmiyet vermesi, kimsesiz çocuklar için devlet yurtları açılması¹⁰⁸ dilekleri de dikkati çeken dilekler arasında yer almaktadır.

Kurultay tarihi 1939 olunca II. Dünya Savaşı gerçeğini de vurgulamak gerekiyor. 1939'da savaş patlak verdiğinde, Türk ekonomisi tek başına büyümek

105 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 12-13.

106 **a.g.e.**, s. 26.

107 **a.g.e.**, s. 27.

108 **Ulus Gazetesi**, 31 Mayıs 1939, s. 7.

için gerekli 'kalkışı' yapmaktan hala uzak olsa da, büyük bir ilerleme kaydetmişti.¹⁰⁹ Kurultay tarihlerinde, II. Dünya Savaşı rüzgârı esmekteydi. Dolayısıyla, Kurultay boyunca savaş konusu *Ulus Gazetesi*'nin başyazılarında yer almıştı¹¹⁰. Kurultay'ın gerçekleştiği tarih II. Dünya Savaşı başlangıcından (Savaşın başladığı tarih olarak genellikle, Almanya'nın Polonya'yı işgal ettiği 1 Eylül 1939 kabul edilmektedir) yaklaşık olarak üç ay öncesidir. Dolayısıyla, Savaş rüzgarları esmekle birlikte henüz savaş başlamadığı için dönemin sosyo-ekonomik yapısında savaşın olumsuz etkilerinin olduğu söylenemez. Bu nedenle, söz konusu dilekler gerçekten de dönemim salt sosyo-ekonomik koşullarının yansımasıdır.

Dilek Sisteminde gözden kaçmaması gereken bir nokta da, yurdun en ücra köşesinden gelen bir dileğin, görüşülüp karara bağlandığında tüm yurdu kapsıyor olmasıydı. Örneğin, Manisa'nın Demirci ilçesinden gelen İcarei zemin vergisinin¹¹¹ kaldırılması dileğine yönelik karar (olumlu ya da olumsuz) tüm ülkeyi ilgilendiriyor. Aslında özelde gelen dilekler, genelleştiriliyor ve her ili ve herkesi ilgilendiren bir karar haline geliyor.

Dileklerin yerine getirilip getirilmediğini takip etmek, CHP Genel Sekreterliği'nin göreviydi. Encümen raporunda, dileklerin pek çoğu açık bir şekilde belirtilmediğinden dolayı, dileklerin kaç tanesinin kabul edilip, kaç tanesinin reddolunduğunun istatistiksel verilerine ulaşma imkanı (gerekli görmemize rağmen) ol(a)madı. Encümen raporunda, kapalı olan ve üstünkörü geçilen dilekler ise şöyle: Örneğin, eğitimle ilgili pek çok dilek görüşülüp karara bağlandıktan sonra, "diğer dileklerin bir kısmının tetkik edilip imkan aranacağı veya mahalline aidiyeti hakkında verilen izahat encümenimizce kafi görülmüştür."¹¹² Yine örneğin, Nafia dilekleri ile ilgili: "Diğer dileklere ait izahat da kafi görüldü."¹¹³ Maliye Vekaleti ile ilgili; "diğer dileklerin bir kısmının esasen yerine getirildiği veya getirilmesinin mutassever olduğu, bir kısmının ise imkan dahilinde bulunmadığı hakkında verilen izahatler tatminkar görüldü"¹¹⁴

109 Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 123.

110 Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Barış Politikamızın Anlamı" 26 Mayıs 1939 **Ulus Gazetesi**, s. 1; Recep Peker, "Karar Günleri" 29 Mayıs 1939, **Ulus Gazetesi**, s. 1; A. Şükrü Esmer, "CHP ve Cihan Sulhu" 31 Mayıs 1939 **Ulus Gazetesi**, s. 1.

111 İcarei Zemin vergisi, üzerine yapı veya bağ vs yapılan araziye karşılık devlete verilen vergi.

112 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 18.

113 **a.g.e.**, s. 9.

114 **a.g.e.**, s. 16.

türünden Encümen Raporu boyunca devam eden genel ifadelerin varlığı dileklerin istatistiksel değerlerini vermemizi imkansız kılmıştır.

Dilek Encümenine intikal eden neredeyse hiç siyasi içerikli bir dilekle karşılaşmadı. Dileklerin ağırlıklı olarak, ekonomi, eğitim, sağlık, adliye işleri ile ilgili olduğuna tanık oluyoruz. Halkın gündelik yaşam pratiği ile ilgili sorunlarını dile getirip, hükümetten bu sorunları çözümünü talep ettiği gözlenmektedir. Dilekler, dönemi sosyo-ekonomik koşullarının iyi olmadığını ve ülkenin imkânsızlıklarını yansıtmaktadır. Dilekler, 4 yılda sadece 46 ortaokul inşaa edildiği, yeni dönemde sadece 122 doktor atanabileceği, hastanelerde 10.000 nüfusa yedi yatak düştüğü gerçeğini bize sunmaktadır. Dilekler; eczanesi, mahkemesi, hastanesi, doğumevi, hükümet binası, hakimi, hekimi, ebesi olmayan ilçelerin, illerin varlığını da bize göstermektedir.

Sonuç

20. yüzyılın birinci çeyreğinde kurulan yeni Türkiye devleti, imparatorluk anlayışından tamamen uzak, ulus-devlet temelinde kendini inşa etmeye çalışmıştır. Türkiye, bu inşaa sürecinde hukuk, ekonomi, siyasal anlayış, eğitim, kültür ve toplumsal yapının diğer alanlarında kendine Batı'yı örnek almış ve yeniden yapılanmada bu yolu seçmiştir. Dilek Sisteminin bu yapılanma ve demokratikleşme sürecinde de önemli bir işleve sahip olmuştur.

Çalışma boyunca, Dilek Sisteminin gerekliliği ve işlevselliği farklı açılardan tartışıldı, 1939 V. CHP Kurultay'ında görüşülen dilek ve istekler, dönemin sosyo-ekonomik koşulları açısından değerlendirildi. Son olarak, Dilek Sisteminin işlerliğine ilişkin yapılan saptamaları, birkaç noktada burada özetlemek yararlı olacaktır:

1. Dilek Sistemi çerçevesinde, isteklerin tümünün gerçekleştirilmesi söz konusu değildi. Genellikle, isteklerin büyük bir çoğunluğuna, isteksiz ve olumsuz cevap verildiğini, sürüncemede bırakılarak askıya alındığı görülmektedir. Her ne kadar CHP, ülkede sivil toplumun yokluğu, halkçılık politikası ve yakın süreçte yaşanan SCF gerçeği gibi gerekçelerle, Dilek Sistemini daha etkin devreye sokmuş olsa da, ülke ekonomisi ve koşulları iyi olmadığı için gelen dilek ve istekleri tam anlamıyla karşılayamadığına ve dilek ve istekleri sınırlı, koşullu ve çoğunluğunu da sürüncemede bırakır şekilde yanıtladığına tanık oluyoruz. Encümen raporunda dilek ve isteklere verilen yanıtların fiil cümlelerine kısaca göz atacak olunursa, şu ifadeleri sıklıkla yer aldığı görülecektir:

Yapılacak olan görüşme ve araştırmalarla belirleneceği (havza kaplıcaları ıslahı dileği), göz önüne alınacağı (futbol sahası yapımı dileği), temine çalışılmakta (Adliye binası dileği) bildirildi, kadro boşluklarının doldurulmasına çalışıldığı (Hakim Tayini dileği), girişimde bulunulacağı (Belediye gelirlerinin arttırılması dileği), takibine gidilmesinin düşünüldüğü (belediye memurlarının emeklilik hakkı dileği), tetkiki münasip görüldüğü (nahiye-kaza olma dilekleri), Bir plan dahilinde devam etmekte olduğu (Hükümet konağı dileği) görüldü, Mecliste tetkik edilmekte olduğu (Köy işleri), dikkate alınacağı (Demiryolu inşaatı dileği) bildirildi, çalışılmakta olduğunu görüldüğü (iller için şehirlerarası telefon açılması), yeni tedbirlerin alınacağı (Tabip sayısının arttırılması dileği), fabrika açılmasının düşünüleceği (İspirto fabrikası dileği), çarelerin aranacağı (orman mahsüllerinin toplama işinin kolaylaştırılması dileği), şube hatlarının

nazara dikkate alınacağı (Demiryolu ile ilgili dilek) bildirildi, bir program ve sistem dahilinde ikmaline çalışılmakta olduğu (zahire hangarları ile ilgili dilek) açıklandı, hükümetçe gözden geçirilip ona göre haklarında bir karar verileceği (bataklık kurutulması dileğine ilişkin) anlaşıldı, vs türünden ifadelerinin Encümen Raporu'nun tümüne hakim olduğuna tanık oluyoruz.

Dileklere verilen olumlu yanıtlar oldukça sınırlı kalmaktaydı. Ancak merkezin gözünde durum farklıydı. İnönü'nün 1940 Ankara il kongresinde yapmış olduğu konuşmasında, dilek ve isteklere ilişkin bakış açısını göstermesi açısından şu sözleri dikkat çekicidir;

“Şikâyet ve dileğin bir defada, bir lahzada tatmin edilmesi, şimdiye kadar hiçbir memlekete nasip olmadı, nasip olmayacaktır. Ancak şikâyet ve dilekler hülâsa olunan milletim ameli arzusu, hiçbir teşkilatta, bizim partimizin sinesinde olduğu kadar, esas tutulmamıştır. Hepimizin en kıymetli alakamız, milletin en ehemmiyetsiz zannolunacak şikâyetlerine kadar vukuf sahibi olmak ve milletin en pahalı en güç sayılabilecek dileklerine kadar tedbir bulmaya çalışmaktır. Kanunlarla Büyük Millet Meclisinin emanetler ile vazife almış olan memurlar, vekiller, hepimiz millet hizmetinde şeref bulan vatandaşlar olarak, onun ihtiyaçlarına yetişmek hislerine mecburuz. Büyük küçük bütün vazifelerin, iyi ve temiz ifa olunması emellerimizin başındadır. Parti toplantılarının temiz ve pürüzsüz çalışmanın sonunda bu sözlerimde arzu ettiğiniz manayı bularak muhitlerinize döneceğinizi umut ediyorum.”¹¹⁵

2. Encümen Raporu'nda, Kurultay'da görüşülen bazı dileklerle ilgili kanuni düzenlemelerin hali hazırda başlatılmış olduğu yönünde açıklamalarının yapılmış olduğunu görüyoruz. Örneğin, evlenme harçlarının 600 kuruştan, 261 kuruşa indirilmesi için mecliste bir kanun layihasının tevdi eylediği ve halka ucuz radyo verilmesi konusunda bir kanun layihası teklif edilmek üzere bulunduğu belirtilmişti. Bu açıklamalar karşısında iki soru akla gelmektedir: Birincisi, acaba Parti Genel Sekreterliği'ne gelen dileklerden öne çıkanlar ve önemli görülenler Kurultay öncesi incelenmeye alınıp, buna ilişkin kanuni düzenlemeler yapılıyordu muydu? Bunun mümkün olabileceği, CHP 1931 Kurultayı Layiha Encümeni Raporu'ndaki şu ifadelerden anlaşılmaktadır; “Vilayet Kongrelerinin dileklerini tetkik için Büyük Kongrece seçilen encümenimiz bu

115 CHP 1940 Kongre Dilekleri, CHP Genel Sekreterliği Neşriyatı, 1940, s. 3.

kongrelerin toplanan tekliflerini ve bunlara daha evvelden vekaletlerden verilmiş olan tahriri cevapları ve bazı mümessillerin kongre riyasetinden havale olunan takrirlerinin Vekil Beyefendiler de hazır buldukları halde tetkik ve müzakere edilmiştir.”¹¹⁶ İkincisi, yoksa hükümetin halihazırdaki uygulama ve politikaları Dilek Encümeni’ne taşınarak halkın dikkatine sunulmak mı isteniyordu? Bilgi ve belge yetersizliğinden dolayı bu soruların cevabını vermek mümkün görünmemekle birlikte, bazı yorumların yolunu açacağı düşüncesinden hareketle bu soruların akılda tutulması faydalı olacaktır.

3. Hükümet temsilcileri daha önceki uygulamaları örnek göstererek bazı dilekleri yerine getiremeyeceğini vurgulamaktaydı. Örneğin Şeker, mazot ve gazın ucuzlatılması dileklerine ilişkin, “Şekerin daha fazla ucuzlatılmasına imkan olmadığı ifade olundu... Gaz ve mazotta da geçen sene yapılan gümrük tarife tenzilatı ile maksat hasıl olduğu söylendi... Çimentonun tonu esasen 15 liraya indirilmiş olduğundan daha aşağı düşürülmesine şimdilik imkân olmadığı öğrenildi.”¹¹⁷ Hayvan vergisinde indirim yapılması ve vergi alınmaması dileklerine ilişkin, “zaman zaman 931, 936, 937’ de olmak üzere üç defa indirildiği at ve kısrak gibi hayvanlardan son senelerde tamamen kaldırıldığı”¹¹⁸ açıklaması yapılmıştır. “İspirto fiyatında da geçen sene %35 nispetinde ucuzluk yapıldığından daha fazla indirilemeyeceği bildirildi.”¹¹⁹ Her ne kadar hükümet temsilcileri önlerine gelen dileklere ilişkin daha önceki senelerde yapılan indirimleri gerekçe olarak göstererek reddetmiş olsa da, söz konusu dilekler, halkın daha önce yapılan indirimlerden tatminkar olmadığına da göstergesidir.

4. Halkın yerel yönetimlerin yapması gereken bazı işleri de merkeze taşıdığına tanık oluyoruz. Örneğin, mezarlıklarla ilgili dilekler, 1580 sayılı kanunla mezarlıkların belediyelere devrolunduğu ve vakıf bütçesinin de müsait olmadığından dolayı Uşak Vilayeti’nce istenen mezarlık yardımının yapılmasına imkân görülmediğinin belirtilmiş¹²⁰ olmasıdır. Burada yerel yönetimlerin işletilmediği ya da zayıf olduğu noktasına ulaşılabılır. Yerel yönetimlerin zayıf olduğu, işletilemediği bir durumda bazı dileklerin merkeze aktarıldığı gözlenmektedir.

116 CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, s. 108.

117 CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu, s. 21.

118 a.g.e., s. 14.

119 a.g.e., s. 25.

120 a.g.e., s. 5.

5. Dileklerin iletilmesi, görüşülmesi, karara bağlanması ve en önemlisi de uygulamaya konması oldukça zaman alıyordu. Öyle ki, bazı dileklerin görüşülüp karara bağlanma sürecine gelene kadar, yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin; “Köy kâtiplerinin kaldırılması hakkındaki Maraş Vilayeti dileğinin de yerine getirildiği anlaşılmaktadır.”¹²¹ Dileklerin uzun bir süreçten geçerek merkeze iletiliyor olması, dileklerin geç yanıtlanmasına neden olmakta ve bu da halk tabanının sesini yeterince duyuramamasına neden olmaktadır.

6. “Tek Partili yıllar boyunca dilekler genellikle siyasal konuları kapsamamıştır.”¹²² Siyasi içerikli, Hatay delegelerinin Türkçenin Eti Türkleri arasında yaygınlaştırılması dileği dışında, hiçbir dilekle karşılaşılması da ilgi çekicidir. Tek Parti yönetiminde, Askeri bürokrasi ve sivil bürokrasinin seçkinliği ve belirleyiciliği, bu tür dileklerin getirilmesine engel olmuştur. Halk siyasal bir dilekte bulunma gereği mi duymadı, yoksa merkeze kadar gelen süreçte, bu türden dilekler dikkate mi alınmadı sorusu meçhuldür. Siyasi istek ve dilekle karşılaşmadığı gibi askeri konularda da, halkın istek ve dileği oldukça sınırlı kalmıştı. Antalya (Korkuteli) ve Kırşehir’de birer askeri alay veya Kıt’a bulundurulması istekleri de “Askeri kıtaların konuşunun daha ziyade askeri lüzum ve icaplarına göre tespit ve tayin edildiği için bu dileklerin tervincine (destekleme) imkân görülmedi” şeklinde geri çevrilmişti. Sadece, memnu mıntıklar (girilmesi yasak yerler) işaretlenmesi ile ilgili Kırıkkale dileği, encümenimizce nazarı dikkate alınması gerekli bir dilek olarak kaydedilmiştir.¹²³ Ticari hayatın oldukça durgun olduğu ülkede ticaretle ilgili sadece bir dileğin olduğuna tanık oluyoruz. O da Afyon işinin gündeme gelmesidir. Dileklerin yoğunlaştığı konular ekonomi, sağlık, eğitim, adalet içerikli olduğunu gözlemliyoruz. Halk sosyo-ekonomik içerikli günlük yaşam pratiklerine dair dileklerde bulunuyor. Halk çok yoksul olduğu için hayat onlara pahalı geliyor. Bu nedenle, vergilerin affı ya da indirilmesi, temel tüketim mallarında fiyatların indirilmesi yönünde dilekler göze batıyor.

7. Tek Parti döneminde, koyu bir merkezîyetçilik söz konusudur. Tek Partili yıllarda, devletçi politika izlediğinden dolayı, yerel yönetimin de, merkezi yönetimin de tek bir partinin elinde olması durumu söz konusuydu. Böylelik-

121 a.g.e., s. 13.

122 Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, s. 240.

123 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 9.

le, yerel yönetimin tutumunun merkeze ya da merkezi yönetimin yerele sorun yaşatmıyordu. “1930 ve 1940’lı yıllar Türkiye’de Tek Parti yönetiminin hakim olduğu ve devletçi politikaların uygulandığı bir dönemdir. Bu nedenle, yönetim kademeleri arasındaki politik tercih ve öncelik farklılıkları, sonraki dönemlerde kıyaslanmayacak kadar belirsizdir. Diğer bir anlatımla, merkezi ve yerel düzeylerde net bir biçimde ayrılmış kamu harcama ve gelir sisteminden söz etmek zordur.”¹²⁴ Bu bakış açısını da ardımıza alarak, bu dileklerden bazılarının kime ait olduğu (halkın mı, yerel yöneticilerin mi, parti yöneticilerinin ya da parti delegelerinin mi?) net olmadığını dile getirebiliriz. Maalesef eldeki kaynaklar, bunun net bir şekilde görülmesi için yeterli değil. Yine de, bucak, kaza ve vilayet kongrelerine yerel yöneticiler de katıldığı için bazı dileklerin içeriklerinden, yerel yöneticilerin ve parti temsilcilerinin dilekleri olabileceği yorumunu yapabiliyoruz. Örneğin, hükümet binası yapımını halktan kimler isteyebilir? Hükümet binası sorunu olsa olsa yerel yöneticilerin sorunudur diyebiliriz.

8. Hükümetin, yerelden ve halktan gelen dileklerden bazılarını, çözüm noktasında, tekrar yerel yönetimlere, bazen de halka devrettiğine tanık oluyoruz. Örneğin, ebe gönderilmesi dileğine ilişkin, “belediyeler tarafından ödeme yapılması koşuluyla hemen ebe gönderilecektir”¹²⁵ şeklinde cevap verilmesi. Yine Encümen Raporu’nda, ortaokul yapımı dileğine ilişkin, bina yapımını yapacak olan yerlere (halkın da desteği beklentisi ile) öncelik verelim kararının çıkması da bu durumun göstergeleridir.

9. Hatay sorunları ve dileklerinin de yurdun sorunları ve dilekleri ile benzer olduğuna tanık oluyoruz (Tablo 1). Tek farklı ve öne çıkan dilek, Eti Türkleri arasında Türkçe dilinin yayılması dileğidir.

Son söz olarak, bugünkü bulunduğumuz noktadan geçmişe değerlendirirken anakronizme düşmemek gerekir. Ele alınan tarihsel, siyasal ve benzeri olgu kendi döneminin yapısal özellikleri çerçevesinde değerlendirmek gerekir. İşte bu bağlamda, parti-devlet bütünleşmesinin bir göstergesi olarak ele alınıp değerlendirilen Dilek Sistemi, işlerliği tartışmalı olmakla birlikte, Tek Parti döneminde, katılımcı demokrasinin yaşatılma çabası ve küçük çapta da olsa bir demokrasi platformu oluşturması açısından, demokrasiye geçiş hazırlığı olarak değerlendirilebilir.

124 Ersoy Melih, Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye’de Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkisi, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi** (1989), C: 9, n. 1, S: 45-66, s. 52.

125 **CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu**, s. 23.

KAYNAKÇA

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, IV. Basım, İstanbul, 1999.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

AKANDERE, Osman, **Millî Şef Dönemi Çok-Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

ALTAN, Mehmet, **Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001.

ARON, Raymond, **Demokrasi ve Totalitarizm**, Çeviren: Vahdi Atalay, Kültür Bakanlığı Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam II**, Remzi Kitabevi, 1999.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay**, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Okulu Basımevi, İstanbul, 1945.

BOZKURT, Mahmut Esat, “Barış Politikamızın Anlamı”, **Ulus Gazetesi 26 Mayıs 1939**.

“CHP Kurultaylar Tarihi”, **Bugün Gazetesi**, 20 Mayıs 2010.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi (1927), Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)** (iç.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, S. 398-412.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 1931, 10-18 Mayıs 1931, İstanbul Devlet Matbaası, 1931.

C.H.F. Nizamname ve Programı 1931, Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)** (iç.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, S. 451-473.

CHP Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

CHP Tüzüğü, Partinin Dördüncü Kurultay'ında Onaylanmış Mayıs 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939- 3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

CHP Nizamnamesi 29 Mayıs 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Dilek Encümeni Raporu, Ankara, 29.05.939, y.e.b. (Yayınevi bilinmiyor).

CHP 1940 Kongre Dilekleri, CHP Genel Sekreterliği Neşriyatı, 1940.

“Cumhurreisimizin 2’nci Yılı”, **Ulus Gazetesi 12 Aralık 1940**, s. 1.

DOĞAN, İlyas, “Türkiye’de Tek Partili Dönemde Sivil Toplum”, **SBARD**, Mart 2007, Sayı 9, s. 1 – 19.

ERDOĞAN, Aydın, **Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri Dünü Bugünü 1923-2000**, Kitap Yayınları, Ankara, 2000.

ESMER, A. Şükrü, “CHP ve Cihan Sulhu” **Ulus Gazetesi, 31 Mayıs 1939**.

ERSOY, Melih, “Tarihsel Perspektif inde Türkiye’de Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkisi”, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi** (1989), C: 9, n.1, S: 45-66.

ERYILMAZ, Tuğrul, “Radyo ve Radyoculuk”, **Radyo ve Radyoculuk** (iç.), Der. Sevdalankuş, IPS İletişim Vakfı Yayınları: 8, 2003, İstanbul, s. 79-104.

GIORGETTI, Filiz Meşeci, Betül Batır; “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S: 13-14, 2008, s. 27-55.

GÖKMEN, Özgür, “Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisinde Muhafazakâr Yönelimler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık** (iç), Cilt: 5 İletişim Yayınları, 2005, s. 132-153.

GÖKÜŞ, Mehmet Ş., “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Modern Türkiye’ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y. 2010, C: 15, S: 3 s. 227-249.

GÜLCAN, Yılmaz, **Cumhuriyet Halk Fırkası (1923–1946)**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Halk Fırkası (1923) Nizamnamesi, Mete Tuncaç, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)** (iç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, S: 375-384.

HEPER, Metin, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Doğu-Batı Yayınları, 2006.

KEANE, John, **Demokrasi ve Sivil Toplum Avrupa Sosyalizminin Açmazları, Toplumsal ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu ve Demokrasi Beklentileri Üzerine**, Çeviren: Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

KOÇAK, Cemil, “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Millî Şef”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Kemalizm** (iç.), C: 2, İleti-

şim Yayınevi, İstanbul, 2002.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)** C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

KOÇAK, Cemil, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları, İktidar ve Demokratlar** C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

“Kurultayda Harareтли Müzakereler”, **Ulus Gazetesi**, 1 Haziran 1939.

OKYAR, Fethi; “Ali Fethi Okyar’ın SCF Anıları”, **Fethi Okyar’ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye** (iç.), Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1999, s. 91-162.

ÖZ, Esat, **Türkiye’de Tek-Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, 1923-1945**, 2. Cilt/Siyaset/sosyoloji dizi, Yayıncı, Gündoğan Yayınları, 1992.

ÖZÇAĞLAYAN, Mehmet, “Türkiye’de Radyo Yayıncılığının Gelişimi 1926–1991”, **İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi**, S: 14, 2002, s. 529- 557.

PEKER, Recep, “Karar Günleri”, **Ulus Gazetesi 29 Mayıs 1939**, s. 1.

SARIBAY, Yaşar Ali, **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

SEMİZ, Yaşar, “1923–1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 27 (2010): 423-469.

SÖNMEZ, Selahattin, “Büyük Kurultayın İçindeki Hava”, **Ulus Gazetesi**, 9 Haziran 1943.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 1999.

TUNCAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

TURAN, İlhan, (Hazırlayan), **İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98, Ankara, 2003.

TURAN, Kemal, “Büyük Parti Kurultayında Dilekler”, **Ulus Gazetesi**, 14 Haziran 1943.

TURAN, Murat, **CHP’nin Doğu’da Teşkilatlanması (1923-1950)**, Libra Kitap, İstanbul, 2011.

- Ulus Gazetesi 27 Aralık 1938.
Ulus Gazetesi, 25 Mayıs 1939.
Ulus Gazetesi, 28 Mayıs 1939.
Ulus Gazetesi, 30 Mayıs 1939.
Ulus Gazetesi 31 Mayıs 1939.
Ulus Gazetesi, 1 Haziran 1939.
Ulus Gazetesi, 12 Aralık 1940.
Ulus Gazetesi, 9 Haziran-14 Haziran 1943.
Ulus Gazetesi, 19 Kasım 1947.
Ulus Gazetesi, 24 Kasım 1947.
Ulus Gazetesi, 2 Temmuz 1950.
Ulus Gazetesi, 26 Kasım 1951.

US, Asım, **Asım Us'un Hatıra Notları, 1930'dan 1950'ye Kadar Atatürk ve İnönü Devirlerine Ait Seçme Fıkralar**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.

UYAR, Hakkı, **1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme**, TÜSES İstanbul, İzmir, 2000.

UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları**, İstanbul, 2012.

UZUN, Hakan, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları", **ÇTTAD**, IX/20-21 (2010/Bahar-Güz), s. 233-271.

Yeni Sabah Gazetesi, 31 Mayıs 1939.

YETKİN, Çetin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Otopsi Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 2003.

YARESİMOS, Stefanos, "Tek Parti Dönemi", **Geçiş Sürecinde Türkiye** (iç.), Der. İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 2003.

YILMAZ, Nihat, Doğan Kadir Can, İnankul Hakan, "Tek Parti Döneminde Bürokrasi Siyaset İlişkisinin Weberyan Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C: 27, S: 3, 2013, s. 263-284.